

САМАД ҚОДИРОВ

ОДАМДАН ЯХШИ НОМ ҚОЛСИН

260 289

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ
«ЁШ ГВАРДИЯ» НАШРИЁТИ

Тошкент — 1975

Самад Қодиров — Улуғ Ватан уруши қатнашчиси. У урушдан қайтиб келгач, журналист сифатида кўпчиликка танилди. Унинг қаҳрамонлари ҳозирги фидокор меҳнатчилар, Улуғ Ватан уруши қатнашчилари. С. Қодиров жанггоҳларда ватанпарварлик намуналарини кўрсатган ўзбекистонлик жангчилар ҳақида ўнлаб очерклар, ҳикоялар ва «Нон-насиба» қиссасини яратди. Авторнинг мазкур асарида ҳар кuni минг марта ажал билан олишиб, ўлимларни доғда қолдирган ажойиб жангчи, уруш туфайли етим қолган турли миллат фарзандларини ўз бағрига олиб уларга таълим-тарбия берган саховатли инсон Ҳамид Самадов босиб ўтган шонли йўл ҳақида, ўз бурчига садоқатли оддий совет гражданининг ибратли ҳаёти тўғрисида ҳикоя қилинади.

Ўз
Қ 53

Қодиров С.

Одамдан яхши ном қолсин.
гвардия», 1975,
85 б.

Т., «Еш

Кадыров С. Доброе имя человека.

932+9[C]27+32C2

К 70303—350 23—75
356 [06] 75

© Издательство «ЕШ ГВАРДИЯ»— 1975 г.

Қайнарбулоқ

Шинамгина дам олиш уйида хордиқ чиқарардик. Табиати жудаям гўзал бу ернинг. Ҳар хил меваги дарахтлар, тоқзорлар, худди садарайҳонга ўхшаш арчалар бу ернинг ҳусни-латофатини ошириб, одамнинг баҳри-дилини очади. Ҳавосини айтмайсизми, кўкракни тўлдириб нафас олганда, қушдек енгил ҳис этасиз ўзингизни. Табиатнинг танти қўли жаҳондаги бор гўзалликни худди шу ерга тўплаб қўйгандек...

Сентябрь ойи эмасми, мева-чева гарқ пишган. Ишқомларда ҳусайни қуёшга юз тутиб олтиндек товланади. Қоракишмиш шапалоқ-шапалоқ япроқлар орасидан мўралаб, ҳавасингизни келтиради. Олма шохларида ҳосил гўё ипга тизиб қўйилгандай, юкнинг оғирлигидан қаддини кўтаролмай, таъзим қилиб турибди.

Юқорида баланд тоғ... У туя ўрқачисмон яғринларини офтобга тоблаб мудраётгандек. Фақат сайёҳ булутлар қояларга кафтини қўйганича, наstdаги манзарага суқлашиб қараётгандай туюлади.

Тоққа чиқаверишдаги ёлғизоёқ йўлнинг ўнг томонида кишин-ёзин жўшиб турадиган булоқ бор. У қулоч етмас харсанг тошнинг қоқ беллиги тешиб, бор кучи билан сув пуркайди. Биллурдек тиниқ, муздек сувидан тўйиб-тўйиб ичганингиз сари тагин синқаргингиз, шу чашма лабидаги хилват жойларда хордиқ чиқаргингиз, севган кишингиз билан сайр қилиб юргингиз келади.

Тушликдан кейин кимки мени истаса ана шу Қайнар булоқ бўйдан тонади. Чашманинг теvarак-атрофида ўсиб, гиламдек тўшалган майсазорда гоҳ ёнбошлаб, гоҳ чордона қуриб олиб шахмат сурганимиз-сурган. Қуёш тоғ орқасига ўтиб кетадиямки, ўйинимиз тугамайди.

Шундай қилиб денг, икки кун қандай ўтиб кетганини сезмай қолибман. Учинчи кун тушлик овқатни еб бўлгач, яна ўша булоқ томон йўл олдим. Бу гал менга олтмиш уч-олтмиш тўрт ёшлар чамасидаги, новча, қотмадан келган бир киши ҳам шерик бўлди.

— Сўраганинг айби йўқ, бу ерга қачон келдингиз, мулла ака?

— Бугун, эрталабки машинада.

— Ўзлари қаердан бўладилар?

— Самарқанд тарафдан...

Бирпасда танишиб олдик. Улуғ Ватан уруши инвалиди Ҳамид Самадов экан.

У хушчақчақ, жуда дилкаш одам чиқиб қолди. Баландликка кўтарилаётиб, чақчақлашиб бораётган эдик, у бехосдан тошга қоқилиб, йиқилиб тушса бўладими. Қўлтигидан суяб, ўрнидан тургиздим. У букилиб қолди.

— Ёмон тушмадингизми?

У ерга қаради, сўнгра чап елкасига ишора қилди: қўлидан оғир ярадор бўлганлиги шу ерда билиниб қолди.

Ғалати бўлиб кетдим. Булоқ ёқасигача қўлтиқлаб бормоқчи эдим, унамади.

— Ҳозир, жигар, андак тўхтаб туринг,— деди-ю, кейин қаддини ростлаб олиб, яна боягидай юриб кетаверди.

Булоқ бошига келдик. Зилол сувдан симириб, ўт-ўлаилар кўрпасига ёнбошладик. Шахмат доналарини суракканмиз, гапдан гап чиқиб, сўрадим:

— Қўлингиз фронтда яраланганга ўхшайди-а, биродар?

— Шундай, эслагим келмайдн ўша кунларни...

Суҳбатдошим бир энтикиб қўйди.

Мен унинг ярасини янгиламай деб, гапни дарров бошқа ёққа бурдим.

— Дам олиш уйи кўп гўзал экан-у, фақат бир нарса етишмас экан-да...

У ялт этиб менга қаради:

— Нимаси етишмаскан?

— Чойхонаси олисроқ,— қўлбола паловни соғиниб қолдим.

Ҳамроҳим кулди:

— Ошпаз ўзимиздан, сира ташвиш тортманг, иним.

— Ие, шунақа денг?!

— Ошпазлик ҳам қўлимиздан келади. Йигит кишига сметиш ҳунар ҳам оз. Фронтда бомбалар портлаб турган кезларда ҳам баъзан ош дамлаганмиз...

Шу-шу Ҳамид ака Самадов билан ога-инидек бўлиб қолдик. Дам олиш уйида неча кун турган бўлсам, у мендан, мен ундан нари кетмадик. Қўпинча булоқ бошида «жанг» қилиб, кеч кирганини сезмай қоламиз. Ҳамид ака одамни сира зериктирмайдиган суҳбатдош экан. Урушдан инвалид бўлиб қайтгач, турли миллат фарзандларидан ўн беш болани тарбияга олибди. Унинг саргузаштларини тинглаган сари Ҳамид акага кўпроқ мафтун бўлардим.

Мана, ўн икки кун ҳам ўтди-кетди: Ҳамид аканинг ажойиб ҳикоялари, унинг майин овози боягидек эшити-

либ турибди. Шунда бпр фикр туғилди менда: фронтда алоқачи, пулемётчи, урушнинг қизғин дамларида эса 15 болани тарбияга олиб, вояга етказган олижаноб Ҳамид ака тўғрисида бирор нарса ёзсам қандай бўларкин?

Ҳамид акани ҳам булоққа ўхшатдим. Яхшиси, гапни унинг ўзи сўзлай қолсин.

Москва остоналарида

Бир куни Каттақўрғон темир йўл станциясига чиқсам, солдат тушган поезд келиб қолди. Солдатлар ниҳоятда бежирим кийишишган, погонлари, фуражкалари қуйиб қўйгандай. Ҳавасим келди уларга.

Келгуси куни уйдагиларга:

— Армияга кетмоқчиман!— дедим.

— Мен ҳам сиз билан бирга бораман!— деб туриб олди укам Робижон.

— Вой ўлмасам, ёлғиз қолдириб кетасизларми? — Зорлана бошлади онам.—Укамг Азимжондан уруш бошланганидан буён на хат бор, на хабар...

Ҳа, урушнинг оғир дамлари эди. Немислар Москва остоналарига яқинлашиб қолганди. Бундан икки йил муқаддам Совет Армияси сафига чақирилган укам Азимжондан хат келмаганига ҳам маъна беш ой бўляпти. Тирикми-йўқми, деб онам хавотирда. Ҳеч бўлмаса сен қол, ахир бир уйдан уч киши кетса ҳаммаёқ ҳувуллаб қолади-ку, деб кўз ёши қилди онам.

Отам бўлса ўзига хос босиқлик билан:

— Ҳечқиси йўқ,— деди онамни юпатмоқчи бўлиб.— Ёвнинг йўлини тўсадиган йигитлар керак бўлиб турибди ҳозир. Иккаласи ҳам бораверсин! Сен билан мен дуо қилиб турамиз, умрини берсин!— Сўнгра иккаламизнинг кифтимизга қўлларини ташларкан, тайинлади:— Душманни тор-мор келтиргандагина она сутини ҳалол деб билинглар, ғалаба билан қайтинглар!

Шундай қилиб армияга жўнадик.

Ҳарбий қисм жойлашган шаҳарчага етиб келганимизда тонг отай деб қолганди. Бирпасда ҳаммамизни ҳар ёққа бўлиб юборишди. Ёлғиз ўзим алоқачилар ротасига тушсам бўладими.

Рота старшинаси ўзимдан ҳам новчароқ, серҳаракат қозоқ йигити мени жуда ғалати кутиб олди:

— Хўш, жўлдас,— деди у елкамга уриб,— сим ғалтакни тақтирайми?

— Қалай, қўлимдан келадими?

Старшина оппоқ тишларини кўрсатиб кулди. Кулганида қисик кўзлари баттар кичрайиб кетгандай бўлди.

Уни бирпас йўқотиб ҳам қўйдим. Қатор-қатор каравотларга қараб қолибман. Старшинанинг: «Жўлдас, ҳой жўлдас» деганини эшитиб тезлаб кетдим. Қарасам, у казарманинг тўридаги йўғон устунга суянганича мени чақиряпти.

— Жаҳси-ку, ўртоқ старшина!— дедим унга яқинлашгач.

— Старшинаси-чи?— сўради у кўзини қисиб.

— Зўр!

Деворлари тахтадан қилинган кичиккина бир хонага яқинлашдик. Старшина эшигини очди-да, менга ишора қилди:

— Қани, кир, танлаб олавер!

Эшикдан бош суқдим. Торгина, ярим қоронғу бу уйчанинг бир бурчагида солдатбоп кийим-кечак, яна бир бурчагида ботинка, пайтавагача уюлиб ётарди. Роса титкиладим. Қайси бирини кийиб кўрмай, ичида кўринмай қоламан. Ушанда жудаям озғинлигимдан умримда бир марта ўксиндим.

— Булар орасида биз бопи йўқ, ўртоқ старшина!— дедим.

Биргалашиб ахтардик. Менга лойиғини тополмадик. Охири, старшина ўзининг сал эски кийим-кечакларини берди. Яп-янги погон ҳам тақиб олдим. Оғзим қулогим-

да. Кийимларнинг сал оҳори тўкилган бўлсаям худди ўзимга қуйиб қўйгандек. Аканг қарағай бир юмалаб кетворган солдат бўлдим-қолдим.

Старшина мени ҳам рота рўйхатига тиркаб қўйди. Кечқурун ротадаги йигитлар машқдан қайтиб келишди. Солдатларнинг юз-кўзлари чанг, роса чарчаганга ўхшайди. Буни дарров пайқадим.

— Қаёқларда бўлдинглар?— деб сўрадим пучуқроқ солдатдан.

— Балиқ овига бордик, роса маза қилдик-да,— деди бир солдат.— Сен бўлганингда бедана овлардинг.

Кулги кўтарилди. Мен ҳам кулдим. Солдатлар мендан тамаки сўрашди. Умримда чекмаганман дедим.

Старшина кечки овқатга деб команда бериб қолди. Солдатлар ташқарига ўқдек отилиб чиқишди. Ярим соат ичнда овқатланиб қайтдик.

Ётишга ҳозирланаётганимизда старшина билан взвод командири чақириб қолишди. Энди ечиниб, бамайлихотир ёнбошламоқчи бўлиб турганимда уларнинг чақирishi малол келди. Бошим огрияпти деб баҳона қилдим:

«Командирларни алдаш яхшими?» Худди биров шундай деяётгандай туюлди.

Апил-тапил кийиниб югурдим.

— Командир чақирганда шамолдай учиб келиш керак!— деди старшина жиддий қиёфада,— сиз бўлсангиз ярим соатлаб имиллаб юрибсиз.— Бепарволикни ташланг, энди.

— Хўн бўлади!

Тактик машқ — машғулотлар ўтказгани далага чиқиб кетдик. На бир туп дарахт бор, на бошқа нарсa, чўлдай бир жой экан бу ерлар. Фақат биз турган сойдан қирқ километрлар нарида яккаю-ягона ариқ ўтади. Унинг ҳам суви қошиққа етар-етмас бўлиб жилдираб қолган. Ҳавонинг иссиқлигидан одамнинг нафаси қисилади. Шундай жойда кечаю-кундуз тактик машқлар ўтказамиз, сиз тартиб алоқа ўриатамиз, милтиқ, пулемёт ва бошқа

қурул-яроқларнинг қисмларини ўрганамиз, улардан нишонга отамиз.

Қайси бир машғулот пайтида бизнинг ротамиз «ҳужум»га ўтди. Ўт-тиканларни, чақир-чуқурларни босиб ўтиб, эмаклаб борардик. Рухсатсиз бош кўтармасликка команда берилган. Менинг иккала тиззам, тирсакларим шилиниб, қўтир бўлиб кетди. Бунинг устига офтоб тик келиб, тенадан беомон олов пуркайди. Командир эса нуқул олға, дейди. Терлаб-пишиб кетдим, уст-бошим шалаббо бўлди, тиззаларим туз сепгандай — жизиллаб ачишади, шундай бўлса ҳам эмаклаб олға интиламан. Шундай чанқаганманки, олдимдан ҳар қандай кўлмак сув чиқиб қолса ҳам унга бошимни тикиб ётгим келади.

Бунн қаранг, бояги ариқ устидан чиқиб қолсак бўладими! Ер бағирлаб шундай тез ўрмаладимки, қандай қилиб ариқ лабига етиб борганимни билмайман. Ҳозир бир тўйиб симираман-да, бирпас дам оламан, терим қотгач, қаёққа команда берса, бераверсин, аста-аста эмаклаганим-эмаклаган, деб хаёлимдан ўтказдим.

Қирғоқдан пастга интиляман. Ариқ суви эса қумларни оҳиста ялаб, жилдир-жилдир оқар, унинг майин товушн қулоғимга жуда-жуда ёқарди. Қўм-кўк сув шу дақиқаларда менинг учун болдан ҳам ширин кўринарди. Сувга энди лаб тегизишга ҳозирланаётганимда:

— Солдат Самадов, встать! — деган овоз эшитилди.

Иргиб ўрнимдан турдим. Рўпарамда взвод командири қўлини бигиз қилиб гапирарди:

— Қани, орқага қайт, тезроқ!

Унга ўлгудай чанқаганлигимни айтсам, баттарроқ бақирди:

— Нега буйруқни бажармайсиз?

Шундай қилиб, ариқ лабига бориб сув ичолмай қайтдим. Мен изимга бурилганимда, ариқдан сал нарироқдаги ялангликда бутун рота саф тортиб турарди. Ҳадемай барчамиз ариқ устидаги кўприкдан сувга термулиб-термулиб ўтиб кетдик...

— Кунботар чоғи оёқларимни кўтаролмай қолдим. Кечқурун шинелимни ерга тўшаб, шундоққпна ёнбошлаганимча хуррак отибман.

Умримда бунчалик ширин, бунчалик мазза қилиб ухламаган бўлсам керак. Ҳатто «подъём» сигналини ҳам эшитмабман. Бошимни зўрға кўтариб, бундоқ қарасам, рота, батальонлардан тортиб, бутун полкка қадар барн фронтга жўнаш учун саф тортиб турарди.

Бизни тўппа-тўғри Москва остоналарига олиб келишди.

Қирчиллама қиш. Ҳаммаёқ оппоқ оқариб ётибди, чексиз далалар, қуюқ ўрмонзорлар қалин қордан кўрпа ёпинган. Изғирин. Туф десанг, туфугинг лабингда музлаб қолади.

Бизникилар бир ҳафтадан буён мудофаада туришаркан. Отишма бироз сусайган. Фақат аҳён-аҳёнда немислар тарафдан гумбирлаган бесўнақай овоз эшитилади-да, булутлар орасига снаряд ёриб кириб гоҳ кўкда, гоҳ тумшуғи билан пастга шўнғиб, қайин-у қарағайлар биқинига урилиб, даҳшат билан портлаб кетади. Дарахтлар шохига ёпишиб олган уйдим-уйдим қор осколкалар зарбига бардош беролмай, гўё тут тўкилгандай шовуллайди, ўрмонзор чарс-чурс қилади.

Қаёқдандир учиб келиб, дарахт панасида жон сақлаётган беозор бир қуш бир зум карахт бўлиб қолади, сўнгра қисик кўзларини очар экан, қанот силкитмоқчи бўлади, бироқ, қарагай танасига тўш урибоқ қонга беланиб ётади.

Пастда тимирскиланиб юрган баҳайбат айиқ белигача қорга беланиб, лапанглаб келади-да, бир зум тиржайиб туради, «ов» ўнгидан келгани учун хурсанд бўлганиданми шекнлли, роса керишиб олгач, ўкириб ҳалиги қушга ҳамла қилади. Қуш бўлса жон талвасасида бор кучини тўплаб қанотларини силкитади, юқорига парвоз қилиб, қарагай шохига қўниб олади. Қаёққа боришини билмайди дайдиб юрган пастдаги йиртқич!

У бомбаларнинг онда-сонда портлашига, снарядларнинг инграб келиб портлаб кетишига, бари-барисига бефарқ... Шу тобда кутилмаганда милтиқлар қарсиллайди, бар-васта айиқнинг пешонасига бир нечта ўқ қадалади, тен-тираклаб юрган йиртқич гурс йиқилади.

Бу манзарани кузатиб турганимда, ҳу наридан танк-лар ўрмалаб кела бошлади. Бир, икки, уч, тўрт... Эҳ-ҳе, ҳисоби йўқ кўринади.

Танклар бостириб келяпти. Бироз тўхтагандек бўлиб, улар оғир силкинади-да, тўпларининг оғзидан снарядлар инграб чиқади. Чиқади-ю, ер қаърига шўнгиб, даҳшат билан портлаб кетади. Назаримда қор ёнади, темир-тер-сак ёнади. Бунақасини умримда биринчи бор кўришим...

— ПТРлардан ўт очилсин!

Танкка қарши қуруллар (ПТРлар) сайраб кетади. Фашист танклари бирин-кетин ловуллаб ёна бошлайди. Қора-сарғиш тутун кўкни қоплайди, димоқларни ачита-ди. «Тигр»лар тўхтаб қолгандек бўлади.

Тагин танклар кўринади. Бу сафар немислар қолган-қутганларини жангга ташлайди.

— Гранаталар иргитилсин!— деган команда эшити-лади.

Окоплардан гранаталар отила бошлайди. Немис танклари эса бирин-кетин ўрмалаб келаверади.

— Самадов, сени рота командири чақиряпти!— деди ҳозиргина югуриб келган сержант.

Командирнинг ёнига чопаман:

— Сержант Самадов буйруғингизни бажаргани келди!

— Алоқа узилиб қолди, тезроқ улаш керак, бунини сиз эплайсиз, Самадов, қани, югуринг!

Вазиятни тушундим. Автоматни бўйнимга осиб, бир нечта гранатани олганимча эмаклаб кетдим.

Немислар роса ўққа тутишди. Дўлдек ёғилиб турган ўқлар остида ҳамон эмаклаб боряпман. Қанча эмакла-дим, билмайман, тиззаларимнинг кўзи ўйилиб кетдими,

дейман, тирсакларим гадир-будир бўлиб қолганим дейман, жудаям суст эмаклай бошладим. Уқларнинг визиллашидан, снарядларнинг портлашидан бош кўтариб бўлмайди.

Фашистлар бало-қазодек ёпирилиб келар, бизнинг алоқа линиямиз ҳамон улангани йўқ эди. Бир маҳал қарасам, гитлерчиларнинг олдидаги танки бемалол ўрмалаб келяпти.

— Энди расво бўлди,— дедим шивирлаб.— Йўқ, танк негадир тўхтаб қолди. Балки у бизнинг мудофаа марамизни яхшилаб кузатиш учун тўхтагандир.

Мен ўнг томонга қараб эмакладим. Шу пайт қўлимдан телефон сими чиқиб кетди. Алоқа шу ерда узилганлиги маълум бўлди. Симнинг нариги учини ҳам топиб олдим, бир-бирига уладим. Қўнглим тинчиди.

— Бургут, бургут! Мен лочин, эшитяпсизми, алоқа симларини улаб бўлдим.

Шу заҳотиёқ барча қисмлар, штаб ва кузатув пунктлари билан алоқа тикланди.

Кутилмаганда телефон трубкасидан командирнинг бўғиқ овози эшитилди:

— Лочин, лочин! Мен — Бургут, эшитяпсанми, орқагга қайт, тез қайт!

Энди орқага қайтаман деб турувдим, бояги танк «ейман, ютаман» деб аждаҳодек ёпирилиб келяпти.

— Шошмай тур биле, катта холагни кўзингга кўрсатиб қўймасам...,— деб юбордим титраб.

Тўртта гранатани жуфтладим-да, кутиб ётдим. Танкнинг олдин башняси, туши, сўнгра манглайи кўринди. Индамай турдим. Гилдираклари ҳам кўзга чалиниб, тозаям яқин қолганида гранаталарни иргитдим. Яхши мўлжалга олган эканман, танк қора-сарғиш тутун чиқариб, бурқсиб ёна бошлади.

Бирдан «катыуша»лар сайрай кетди. Уларнинг овози тиниб-тинмас, танкларимиз ҳужумга ўтди. Орадан сал ўтмай, «Олга!» деган команда берилди. Ҳамма бирдек

душман устига ташланди. Леткорини қишлоғидан нарига илгарилар кетдик.

Олдинда ҳали қизгин жанглар кутарди бизни.

Ажал ва қўшиқ

Мана кампиангиз Ўзбекистоннинг ой деса ойдек, кун деса кундек, ариқлари сойдек, шўхликда суви тойдек, чанқаганда ичсанг мойдек, боғлари жаннатдек Катта-қўрғонидан бўладилар.

Маҳалладалигимда севги, муҳаббат деган сўзларга унча ҳушим йўқ эди. Ахир, бўсаннинг таъмига ҳали унча мазаҳўрак бўлмаган, ишқ, жудилик ўтида Самандардек¹ куймаган бўлсам, қандоқ қилиб ишқ китобидаги сўзларга тушунардим. Биздақа ёшлар бирор қизга кўнгила қўйган бўлса, маҳалладагилар: «Хушторлик — огир дард», дейишарди-қўйишарди.

Севги, шу қадар кучлимисан? Битта дайди ўқ келиб тегса, шу заҳоти масалани ҳал қилиб қўяди: асналасопилинга бепатта кетишим мумкин-у, хаёлим ишқ бўстонида гул теради. Э севги, қайданам сенинг кўчанга кириб қолдим. Гоҳ бу кўча тор, боши беркка ўхшайди. Гоҳ бу кўчадан юриб-юриб умид манзилга етадиганга ўхшайман. Йўқ, мен бу катта кўчага, ишқ кўчасига яхши ниятларим билан кирганман.

Шу ўй-хаёл билан бўлиб, қўлимни шинелининг маҳорка юқи кетмаган киссасига солганимни ўзим ҳам сезмай қолдим. Оҳ, тамакнжон, сенинг ҳидингга не егсин. Қўл-бола тамакининг ҳидини узоқдан ҳидласанг ҳам кайф қиласан киши.

¹ Самандар — эски ривоятларга кўра, бир ерда қирқ йил гулхан ёниб турса, ўша ерда бир жонивор пайдо бўларкан. Унинг оти — Самандар.

Немисдан ўлжа олинган сигаретни чўнтагимдан чиқариб, бир донасини шеригим — Еременкога узатдим.

— Ўлгудек хумори бўлиб турувдим, болакай, сен бор-у мен бор. Дунёда икки нарсани яхши кўраман. Бириси, чиройли қиз билан суҳбатни, иккинчиси, мен сенга айтсам, дўстим, хумори бўлганда — чекишни.

— Шунақами? Ичишни-чи?

— Спиртдан бошқаси бўлса қайтмайман.

— Ҳозир қўлбола мусаллас бўлса нима дердинг, Еременко?

— Нима дердим. Берлинга эсон-омон етиб олайлик, деб қадаҳ кўтарардим.

— Яша, шоввоз, иштаҳанг жойида! — деб юбордим.

Телпагимни ерга тўнтариб, унинг панасида гугурт чақдим. Еременко бўйнини чўзиб, сигаретни тутаттириб олди. Сўнгра менга тутқазди. Мен ҳам сигаретимни ёндирдим. Бирпас бир-биримизга тикилганимизча кайф қилиб ўтирдик. Санобарнинг хати эсимга тушди. Чўнтагимдаги шу бир парча қоғозни чиқариб ўпсам, Еременко сигаретининг чаласини ўчирди-да, кифтимга иягини тираганича, қўлимдаги хатга мижжа қоқмай термулиб сўради:

— Тилхатми?

— Йўқ. Ишонч қоғози. Понимаешь, доверенность!!

Мен тағин бир нарса демоқчи бўлиб лаб очишга ўлгурмай туриб, ўрмон орқасидан фашистларнинг бир группа қирувчи самолётлари шиддат билан пастлаб учиб келди-да, пулемётлардан дўлдек ўқ ёғдириб, шундоққина тепамиздан шовқин солиб ўтиб кетди. Иккаламиз ҳам ерга ёпишиб ҳанг-маиғ бўлиб қолдик. Ҳарқалай бирор жойимизга ўқ тегмабди, фақат шинелимнинг баридан икки жойини ўқ тешиб ўтибди. Хайр, бош эсон бўлса дўппи топилади. Старшина билан биз эсон бўлсак янги шинел топилади.

Еременко окопан бош кўтариб, немис тарафга қараб болохонадор қилиб бир сўкинди-да, ўзини таппа тапилади.

— Ҳозир ҳужумга ўтмиш керак, аблаҳлар!

Қўлларимни пешонамга соябон қилиб, бирпас кузатдим. Немислар турган мудофаа маррасида катта куч тўпланган эди. Ҳатто етмиш олти миллиметрлик тўплар-у, танкларгача пиёда аскарлар ер қучоқлаб ётган жойга келтириляпти. Немис ошкора ҳужумга тайёрланяпти. Бор-йўқ кучини йиғиб, шу ердан фронт чизигини ёриб ўтмоқчи, бизнинг полкни, дивизияни қуршаб олмақчи.

— Биринчи эшелондагилар бўш келмасин-да, бахтимизга!— дедим пулемётни кўздан кечирарканман. Ҳа, мени алоқачиликдан пулемётга ўтказишган эди.

— Сен билан мен буйруқни бажарадиган одаммиз. Қани ётаверчи, буёғи нима бўларкин,— деди Еременко милтиғининг затворини шарақлатиб.

— Қизиқ гапирасан, дўстим,— дедим Еременкога,— сен билан менга калла нимага берилган. Фақат каска кийиб юрганими? Буйруқ, буйруқ деб орқага қарамай пича қочдик. Энди, каллани ишлатадиган пайт келиб қолди.

— Сенда ўзп калла борми?— ҳазилга олди Еременко.

— Бор. Қўрмаётган бўлсанг кел, ушлаб кўр.

— Каттақўрғонлик бола дейман, аския шуми, ўша хом каллангни окопдан чиқарма. Немис мергани тагин ошқовоқ деб нишонга олмасин.

Тўғри айтасан, Еременко, меникини ёрса уруғи чиқади. Аммо сеники ичи бўш, уруғи пучак хом ошқовоққа ўхшайди.

Икковимиз ҳам бир-биримизнинг гапимиздан маза қилиб кулдик.

Икки кўзим олдинда. Негадир, бизникилар кўринмайди, ҳар ким сичқон инини ижарага олгандек, писиб немисни пойлаётганга ўхшайди. Немислар бўлса рўй-рост юриб келишяпти.

— Нега бизникилар индамай туришибди? Нега учин-

чи эшелондаги артиллериямиздан садо чиқмаяпти? Нима гап ўзи?

Мен бу фикрлар ичида чулғаниб қолган эдим.

Немис тўплари бизнинг биринчи эшелонни ўққа тута бошлади. Жуда яқиндан кўринаётган тўп, миномётлар ҳар бир объектини нияшопга олиб урарди. Лекин снарядлар бизгача ва ортимизда мудофаада турган учинчи эшелонгача етиб келмасди. Ҳа, немислар уч жойда мудофаа маррасини эгалдаганигимизни билмаса керак.

Отишма борган сари зўраяди. Аммо, бизникилар ҳамон сукут сақлашяпти. Ана, немис танклари устидаги шох-шаббаларни силжитиб ташлаб, бамисоли тошбақадай ўрмалаб келяпти. Ҳар замонда бир тўхтаб, тўпдан бир марта ўқ узади-да, яна биз томонга ўрмалайди. Оқ ранг билан бўялган «Тигр» бошқа танклардан олдинда келяпти. Башнясига ўрнатилган қўша пулемёт бетартиб ўқ узиб, башня билан бирга гир-гир айлангани-айланган.

Немис танклари кўзга яққол кўриниб қолди. Яна бир неча дақиқадан сўнг устимизга бостириб келгудек бўлиб кўринарди немислар. Ҳар қалай бизникилар ҳам нафасини ростлаб олдилар, чоғи, немис танкларига қарши барча турдаги қуруллардан ўт очишга киришдилар. Миномётчилар, тўпчиларимиз мўлжалга олиб отар, немис танклари қора-сарғиш тутун чиқариб бирин-кетини ловуллаб ёниб кетарди. Шундай бўлса-да, фрицлар танк кетидан танк юбориб, ҳужумни зўрайтираверди. Танклар орқасига пана бўлиб пиёда аскарлари ҳужумга ўтишди. Бизникилар ҳам бешафқат отишди. Душман билан бизнинг биринчи эшелон ўртасидаги оралиқ қопқора тутун билан қопланди, лекин жанг бирор дақиқа ҳам тўхтагани йўқ. Немислар чигирткадек босиб келгани билан қирилаверди.

Немис биринчи эшелоннинг бўшроқ жойидан мудофаа марраминини ёриб кирди. Қайси бир рота солдатларининг ярмидан кўпини йўқотиб, чекинишга мажбур

бўлди. Жангчиларимиз очик-ойдин орқага чекинмай, алланарсаларни баҳона қилиб, иккинчи эшелонга ошиқшарди.

Мен бўлсам пулемётимни шайлаб ётибман. Бутун вужудимни бир нарса қамраб олган: танамда қатра қоним қолгунча курашаман. Еременко билан иккимиз тирик эканмиз, немис ўтолмайди бу ердан.

Олдин беш-олти солдат кўринди. Бирининг оёғи оқсаб келяпти-ю, бошқаларни бинойидай қадам ташлайди. Бу қанақаси бўлди? Уларни зиндан кузатиб ётдик. Ҳақиқатан ҳам тани-жони соғ олти киши бир ярадорни судраб келишяпти. Улар тўғри устимиздан чиқиб қолишди.

— Қани, ҳаммаг изингга қайт, ҳезалаклар, бўлмаса отиб ташлайман!

— Ярадорни олиб чиқяпмиз-ку, кўрмайсанми?— деди бирови оқсаб келаётган жангчини кўрсатиб.

— Битта ярадорга шунча малайми? Уят керак, уят, қани орқангга қайт ҳаммаг!

Хайрият: сўзимиз қор қилди, улар ярадорни бизнинг оқонда даволашга қолдириб, ўзлари биринчи эшелонга — қуролдош дўстлари ёнига қайтишди. Ҳорғин, эғнидаги кийим-кечагини кир босган, оч-наҳор юрган бу жангчилар неча тунларни киприк қоқмай уйқусиз ўтказган. Улар қулоқлари остидан визиллаб учиб ўтаётган ўқларга ҳам, еру-жўкни ларзага солиб, гумбурлаб келаётган снарядларнинг оёқ остида даҳшат билан портлаб кетишига ҳам бефарқ қарашади. Ҳа, шу даҳшат ичра неча бор кезиб, ўлимни назар-писанд қилишмайди, улар.

Хўш, бўлмаса нега чекинишди экан? Бунинг сабабини мен кейинчалик эшитиб, баъзи каллаварам, кўрқоқ кишиларга взвод, рота тақдири ишониб топшириб қўйилганига ич-ичимдан ачиндим. Хонаси келганда айтиб қўйган маъқул: бу жангчилар хизмат қилган взвод командири лапашанг бир младший лейтенант немис танклари кўриниши биланоқ ҳаммадан бурун ўзи шаталоқ отиб қочиб

Суратда: 90-алоҳида ўқчи брига-
да алоҳа взводининг бўлирма ко-
мандири сержант Ҳамид Самадов.

нақа жангни ҳали кўрмагандим. Немис қутириб ҳужумга ташландики, тутдек тўкилаётганига қарамасдан олга интиларди. Фашистлар ҳар бир танк кетидан тўда-тўда бўлиб чопишар, командирлари пиёда аскарлар, автоматчиларни олдига солиб, подадай ҳайдаб келишарди. Орқага қайтмоқчи бўлган, ёки бириас тўхтаб қолганларни шартта-шартта отиб ташлашарди. Бундан қўрққан фриц шуқул бизнинг мудофаа маррамингга интилади, холос.

Немис танклари даҳшат солиб келган сари, бояғи рота жангчиларни бирин-кетин чеккина бошлади. Бунинг

қолибди. Взводлагилар эса командирга эргашиб, секин-аста чекинишибди.

Ҳалиги жангчилар бизга қараб-қараб, анчадан кейин кўздан гойиб бўлишди. Отини янада зўрайди, мудофаамизнинг бир жойидан ёриб ўтган немис бўлимаси улоқтириб ташланди.

Бу узоққа чўзилмади, Немис жон-жаҳди билан тагини бир неча бор ҳужумга ташланди, олдиндан, ўнг, сўл томондан ҳамла қилди. Иккинчи эшелоннинг биринчи эшелонга ёрдамга ўтиши ҳақида буйруқ олдик. Еременко билан иккимиз нулёмётни кўтариб, чап томондан ҳужумга отланган немис десантларининг йўлини тўсиб чиқдик. Бу-

кўрган душман траншеяларини узлуксиз ўққа тутиб, ўзи ҳамон илгариларди. Мен пулеметнинг душман кўрмайдиган жойга яхшилаб яширдим-да, яқинлашиб келган немисларни қириб қолдим. Тутуқиб кетганимдан ғайратимни ичимга сигдиrolмайман, шунча немисни танк-панки билан яксон қилиб ташлагим келади. Нега десангиз, кеча биз қудуқдан тонган чақалоқлар кўз олдимда турибди. «Э муртадлар, мард бўлсанг биз билан олиш, бу порасида болаларда нима гуноҳ», дейди юрагим.

Тевада инграб желган снаряд рўпарадаги қарағайга урилиб, чпл-чил синган лагандай парчаланиб кетди. Еременко воҳ деганича бошини ушлаб қолди. Бир пасда нафаси ичига тушиб кетди. Қўлини кўтардим. Хоргин. Бошини авайлаб ушлаб кўрдим. Қип-қизил қон оқяпти, бир зумда бўйнигача қонга беланиб қолди. Эғнимдаги оппоқ кўйлагимни йиртиб, бошини тангидим. Йўқ, ёрдам беролмадим, ўлим олдида ожизлик қилдим. Еременко жон берди. Унинг бошини милтиғига қўйдим. Ҳазилкаш, қувноқ, сергайрат, жасур украин дўстимдан жудо бўлдим.

Лаънати уруш, ҳалигина мен билан аскиябозлик қилиб турган бу йигитда нима гуноҳ бор эди? Нега унинг жонини олдинг. Бечора онаси бу жудоликка қандоқ чидайди. Ахир, тоғдек йигит. Бир кунлик чақалоғи ўлган опанинг ҳам юраги ачишади. Ҳароми Гитлернинг онаси ҳам тўлғоқ азобини тортганмикан?! Эркалаб, эъозлаб ўстирган боласи бир маҳал келиб одамларни қонқора қақшатишини билганмикан?! Лаънат шундай жаллоднинг ўстирган хотинига!..

Қайрилиб қарасам, ёнимда етмиш олти миллиметрлик бир тўп, унинг қаршисида ўнг қўли ярадор сержант турибди.

Учинчи эшелондаги артиллерия ҳам ёрдамга келибди, дедим ичимда. Серрайиб турган сержантга қараб бақириб юбордим:

— Нега отмаяпсан?

У елка қисиб, ўнг қўлига ишора қилди. Ҳақиқатан тўп ёнида ўзидан бўлак тирик жон йўқ. Снарядлар жойланган яшик олдида новча солдат каттакон снарядни қучоқлаганича ўлиб ётибди.

Даҳшат, ваҳм босди. Дод дегим келди-ю, ўзимни тўхтатдим. Бундоқ қарасам, немис танки ўрмалаб келаётир.

— Нега тўпдан отмаяпсан?— деб бақирдим сержантга. Гўё у ҳамма нарсага айбдордек.

— Қичқирма хўроз, ўпкангни бос. Қўлми бу, косовми, сезмаяпман,— деди у наводчик ўрнини эгаллаб.

Пулемётимни тўп ёнига олиб келдим-да, яшиклардан снаряд ташиб, тўп стволига тўғриладим. Затворни шилқ этиб ёпдим. Бояги сержант рукояткани тортиб юборди. Снаряд осмону-фалакка учиб кетди.

— Кел дўстим, ўлсак шу ерда ўламиз-у, орқага қайтмаймиз, мен сенга кўмаклашаман.

Сержантнинг чеҳраси пича очилди. Кўзидан жиққа ёш оқди. Осмонга қарадим. Қоп-қора қалин булутлар сийраклашиб, тепамиздан қуёш жилмайиб турарди.

— Снаряд ташиб, ўқлаб бериб улгурсанг бас, ошнам,— деди сержант.— Буёғини ўзим бир амалларман.

Сержант нимани деса, шуни бажардим. Снарядни ўқлайвериб, қора терга ботиб кетдим. Фақат сержант билан тўпга-ю, ловуллаб ёниб бораётган немис танкларига кўзим тушади, холос.

— Пулемётга югур!— деди сержант елкамдан итариб.

Пулемётга ташландим. Бир гала немис бизга ёпирилиб келарди. Нишонга олиб, тенкни босганимча, роса тердим.

Бирпас сукунат чўкди. Тағин крест солинган танклар кўринди, назаримда улар сонсиз-саноқсиз эди. Танклар бизга яқинлашаркан, ён-веримиздагилар орқага чекиниша бошлади. Ҳадемай сержант билан иккимиздан бўлак ҳеч ким қўримай қолди.

— Қайт орқангга номардлар, ана ёрдам келяпти!— деб бақирсам ҳам ҳеч ким қулоқ солмади. Сержант би-

лан ўзим тапхўлиқдан хўрлигим келиб, кўзимдан ёш оқарди.

«Нима қилай! ер — қаттиқ, осмон — узоқ. Шундоқ деб ном-нишонсиз ўлиб кетаверайми? Ё фашистга сен зўр келдинг, деб икки қўлимни кўтариб, асир тушайми. Йўқ. Ё ҳаёт, ё мамот. Ўлсанг, мардона ўл. Жон берсанг, тантана билан жон бер. Қўшиқ айтиб ўл». Тўппинг стволли бамисоли чўғ бўлиб кетди. Сержант мўлжалга олиб тагини отди. Тагини отдик. Икки танк ёниб, портлаб кетди.

Тимофей тоғанинг туши

Фронт алғов-далғов бўлиб кетди. Душманни алдаш, доғда қолдириш, қириб ташлаш ниятида бир қанча ишлар қилинди. Бизни Сталинград остоналарида жанг қилаётган гвардиячи қисмлардан бирига мадад бергани юборишди. Уч кечаю-уч кундуз йўл юриб, охири ҳар жой ҳар жойидан дарахтлари кесиб ташланган сийрак ўрмонзорга дуч келдик. Шу ўрмон ёқасидан ўтган катта йўл бўйлаб траншеялар қазидик, мудофаа маррасини эгалладик. Гвардиячи қисм бизга худди шу ерни мўлжаллаб қўйган, ўзи йўлнинг охиirroғида ўрнашиб олган экан.

Траншея — биздаги зовурдак гап. Белкуракни ерга роса уравериб, ярим метр желар-желмас қазимай туриб, билчиллаб сув чиқиб қолди. Бу ерлар ботқоқ, ўлгудек захкаш экан, бизда шундай ерларни шолিপоя қилиб, шоли экиларди. Бай-бай, бу ерга шоли қилинса, роса ҳосил бўларди. Марварид дона шолисини оқлатиб, садафдек девзира гурунчдан қўл бола чойхона палов қилсанг. Ўзим ажал ёқасидаман-у, нафсим қурғур палов тусаб қопти.

Мен армияга келаётган куни онам бечора елиб-югуриб палов қилди. Ёғ тополмай аллақайси жувозкашдан жиндак зигир ёғи топиб, сўқим ёғига омухта қипти. Ум-

римда шунақа ширин ош смаган эдим десам рост. Сени
силаб-сийпаб, ювиб-тараб, пешонагини силаб, ўзи оч
қолса ҳам сени тўйдириб, ўзи ямоқ қўйлак кийса ҳам
сенинг эгинини бут қилиб, камбағаллигинини билдирма-
ган она пиширган ошдан, она ёлган нондан ширин нар-
са борми дунёда! Онажон, сен менга бундан ҳам ширин
наrsa — жон-ҳаёт бердинг. Бир парча эт эдим. Ўзинг
тарбият қилибсан, мана йигитман. Сен бечора мендан
олганда гам-гуссада, жудоник доғида ёниб тургандирсан.
Бир бурда нон, бир кафтгир ош тонсанг ҳам менга или-
ниб, томонингдан ўтмаётгандир.

Зовурдан сувни қочирини ўйлаб туриб, кўнглимдан
шу гаплар ўтса бўладими. Дунёда ўлимнинг иложи йўқ,
холос. Узун, йўгон қарагайларни йиқитиб, шох-шабба-
ларидан тўсиқ ясадик, ёғочларини траншеяларга — оёғи-
миз остига ташладик.

Волков деган шеригим ҳарбий касалхонага кетгани-
дан бери ўзим пулемётчи бўлиб қолганман. Скребицкий
деган украин йигитини менга ёрдамчи қилиб беришган.
Бу ерга омонатгина ўрнашимиз биланоқ, менинг пуле-
метимни постга — соқчиликка қўйишди. Ёрдамчимга дам
ол деб, ўзим пулемётни яхшилаб ўрнатиб, икки оёғимни
ёғочларга тираб, икки букилганимча юрагимни ҳовучлаб
турибман.

Немис рўпарамиздаги ўрмонзорда жойлашиб олган.
Орамиз бир чақирим ҳам келмайди. Ўртада беш-олти
уйлик хутор бор, холос. Бу тахта уйларнинг ёнидаги
пичан гарамлари уруш бўлгани билан менга нима деяёт-
гандек савлат тўкиб турибди. Хутор биздан кўра немис-
ларга яқинроқ. Разведкачиларнинг айтишига қараганда,
хутордагилар кечаси қаёққадир қочиб кетишибди-ю, ле-
кин улар сигир-бузоқларини, чўчқа, паррандаларини,
қўлга кирадиган ашғол-дашқолни шошиб-пишиб ўзлари
билан олиб кетишолмабди.

Мен дам ўша хуторга, дам немислар ишғол қилиб
турган ўрмонзор этагига, дам қарагайларнинг учига қа-

раб қўяман. Ҳаммаёқда жимжитлик, на немис отади, на биз. Фақат бизнинг рота йигитлари мен турган траншеядан сал нарироқда ертўла қазиб, устини ёпиб бўлай дейишибди. Жимликдан уларнинг шарпаси сал-пал билиниб турибди, холос.

Этигимдан сув ўта бошлади. Гоҳ ўнг оёғимни, гоҳ чап оёғимни ёғочдан узиб, шох-шаббаларга тиззамни тираганимча чор атрофни кузатаман. Хаёлимда дарахтлар ҳам постда турган соқчи сингари осмон шифтига бош тираб тик турганга ўхшаб кетарди. Ўрмон ичкари-сидан бултурги баргларнинг ёқимли ҳиди келиб димоққа уриларди. Мен ҳовлимизда кузак палласи хазон резгилик вақтида барг теришни, қўзичоқларимни ўтлатишни яхши кўардим. Ўрмон тарафдан Каттақўргоннинг таппиши ҳиди келгандек бўлди.

Бирдан кимдир лип этиб ўтиб кетгандай туюлди. Диққат билан қарадим. Новча бир фриц каскасини қовогигача тушириб, хутор четдаги ҳовлига кириб боряпти. Пулемёт стволни ўша томонга қаратиб, аниқ нишонга олдим, эҳтиёт бўлиб астойдил тикилиб турдим. Ҳовли ичкари-сидан чўчқаларнинг чийиллашгани эшитилди. Немис бир чўчқа боласини қучоқлаганича, пичан ғарами орқасига ўтиб кетди.

— Аблаҳ!— тишларим ғижирлади,— ёглиққини чўчқа гўштини егинг келдими?! Ҳозир кўрсатиб қўяман...

Немис ўлжадан мамнун бўлди, чоғи, автоматини бўйнига осиб шериклари ёнига чопа бошлади. Мўлжаллаб туриб тепкини босдим, ўқ уздим. Бир нечта патрон визиллаб кетди. Гўштхўр фриц йиқилди. Унинг қўлидан қутулган чўчқа боласи чийиллаганича ҳовли тарафга қараб қочди.

— Бу нима қилганинг?— деб сўради ёнимга югуриб келган рота командир. — Шу ерда турганлигимизни душманга билдириб қўйдинг-ку! Энди тайёр нишонмиз уларга!

Нафасим ичимга тушиб кетди. Қилган ишимдан пу-

шаймон едим. Гуноҳкорлигимга иқрор бўлиб индамай туравердим.

Орадан бир неча дақиқа ўтар-ўтмай, немислар бизни ўққа тутга бошлади. Узоқдан отадиган тўпларидан отишди. Таваккалига отилган ўқ чийиллаб, чинқириб, ҳуштак чалиб, юракларга гўлгула солиб тепамиздан ўтиб кетар, биздан анча йироққа бориб даҳшат билан ёриларди.

Бироздан кейин отишма тўхтади-ю, немис ҳужумга ўтмади. Агар ҳужум қилса, бу унга жуда қиммат тушарди. Нега десангиз, бизникилар бутун ўрмонни эгаллаб олган эдилар. Немисни ўзимиз турган ерга яқинроқ келтириб, қўраб олгани кучимиз етарди.

Ўрнимга бошқа соқчи келди. Ертўлада ёниб турган печка ёнида чордона қуриб олиб, пайтавамни қуритдим. Унгача старшинамиз овқат олиб келиб қолди. Ҳаммамиз гур этиб турдик.

— Сенга бир чўмич қўйсам бўладими?— сўради старшина ҳазиллашиб.

— Чўчқа ўғирлаб қочаётган фрицни жаҳаннамга жўнатганим учун ҳам бир чўмич қўясиз, амаки,— дедим кулиб.

Старшина шопдек мўйловини бураганича, дастаси узун чўмич билан қозонни кавлаб туриб, деди:

— Котелогингни олиб кел, Ҳамидвой, бу хизматинг учун сенга уч чўмич қўйсам ҳам ҳақинг кетади. Немисни қандоқ қилиб қўлатганингни айтиб берсанг, бас.

— Аввал иқтисод, кейин снёсат дейдилар, ўртоқ старшина. Олдин қоринни тўйдирайлик-да, кейин гап топилиб қолар.

Старшина котелогимни тўлдириб шўрва қўйди. Кеча тушдан буён туз тотиганим йўқ. Иштаҳам карнай бўлиб турувди. Тарвақайлаб турган бир дарахтга суянганимча қошиқни ҳам эсдан чиқариб, овқатни иштаҳа билан ютавердим.

Орамизда Тимофей Матвеевич Таташин деган кекса-роқ пулемётчи бор эди. У менга ўхшаб новчароқ, ориқ-

қина. Икки гапнинг бирида: «Ёшимни ҳурмат қилин-
лар, бир кам элликка кирдим», дегани-деган. Биз уни
яхши кўриб, «Тимофей тоға» деб чақирардик. Тамаки
тутатиб турсам, Тимофей тоға ёнимга келди-да, шивир-
лади:

— Уғлим, сенга айтадиган гапим бор.

Ташқарига чиқдик. Пистирманинг орқа томонидаги
чуқурчага тушиб, ёнбошлаб олдик.

— Қулоғим сизда, Тимофей тоға!

У менга тикилди. Тикилди-ю, кўзларига ёш олди. Ик-
ки қўллаб этигига ёпишганича, пиқ-пиқ йиғлаб, еча
бошлади.

— Нима гап ўзи, сизга нима бўлди?

Тимофей тоға мўлтираб турган кўз ёшларини енг-
нинг учи билан арта туриб, дардини айтди.

— Бу этикни сен кийиб ол, ўғлим! Менга эски эти-
гингни берсанг бўлади.

— Нега, ўзингиз-чи?

— Ҳали сен Берлингача борасан, мен бўлсам...— У
яна йиғлаб юборди.

— Берлинига ҳам бирга борамиз!— дедим кўнглини
кўтаришга уриниб.

— Йўқ, менинг куним битганга ўхшайди, Ҳамиджон!

— Қўйсангиз-чи, бу бемаза гапларни қаёқдан олдин-
гиз? Унақа ноумид бўлманг. Умидсиз — шайтон.

— Ҳали, қоқ туш пайтида сал мизғибман,— деди у
оғир хўрсиниб,— хунук бир туш кўрдим. Хобимда уйим-
га қайтган эмишман, ёнимда хотиним ўтирибди. Рафи-
қамнинг соппа-соғ тиши ўз-ўзидан синиб тушганмиш.
Ўша тиш мен эмасми, ахир? Тушингда тиш тушганини
кўрсанг, одам ўлади, деб эшитганман.

У бирпас жим қолди-да, тагин гапирди:

— Ҳа, бунисиям майли, дейлик. Яна бошқа бир туш
кўрибман: Сўлахмопдай снаряд булутларни ёриб келиб,
мен турган окопнинг ёнгинасига тушибди-ю, портламаб-
ди. Қани айт-чи, бу нима? Снаряд тушингда портламаб-

дим, ўнгингда албатта ёрилиб, одамни тилка-пора қилиб ташлайди, ҳа! Тушга ҳам ишониш керак!

— Иримчи экансиз, Тимофей тоға,— дедим.— Тушга кўп ишонманг. Қўйинг, бўлмағур гапларни миянгиздан чиқариб ташланг. Сиздақалар ўлмайди.

— Тимофей тоға ҳамон титраб гапирарди:

— Бирор касофат бўлса, тезлик билан бола-чақаларимга маълум қил, ҳўпми? Мана, адресимни ёзиб ол: Олтой ўлкаси:..

Туппа-тузук одамнинг бунақа гапидан кулишни ҳам, йиғлашни ҳам билмасдим. Лекин юрагимнинг бир ери шув этиб кетди. Ўзим ҳам тушга унча-мунча ишонамай. Лекин тушии яхшиликка йўйиш керак, тушингги ҳар кимга айтаверма дерди онам. Ҳозир ўша гаплари ёдимга тушди.

Тимофей тоға гапидан қайтмади. Этигимни ечиб, японги этигини кийишга кўндим ахийри.

Бизнинг артиллериямиз душманнинг кулпни қўкка совураётганида қуёш ётоғига шошилмасдан борарди. Қўкда қизил ранг ракета қиличи яланғочланди. Биз ҳужумга ташландик. Мен пулемётимни қучоқлаганимча немис траншеяси устидан сакраб ўтиб кетибман. Фрицларнинг қочгани-қочиб, қочолмагани косовдек қўлни кўтариб қаршимизда серрайиб турарди. Барининг афтибашараси кўзимга жуда совуқ кўринди. Ўрмондан чиққач, немис ишғол қилиб турган шаҳарчага интилдик. Скребицкий ўқланган пулемёт дискаларини кўтарганича пишиллаб чопарди.

Кун ботаётганда тўсатдан дод деб юборди Скребицкий. Қарасам, этигининг кўнжи билч-билч ҳўл, қадам босганп сари этик кўнжидан қон аралаш сув билқиллаб чиқяпти. Беш-олти қадам илгарилаб, яна йиқилди. Осколка этигини тешиб ўтиб, тўпигидан пастроққа қадалган экан.

Ўқ теккан жойини боғлаб қўйдим. Тунни у билан бирга медсанбатда ўтказдим. Эрталаб кўзимга сал-пал

уйғу илашиб келәтгәндә, тўсатдан уйғониб кетдим. Тенәмдә оқ халат кийган уч-тўрт киши нималар ҳақида-дир гаплашиб туришарди.

— Сиз әнди ўз қисмингизга қайтаверинг,— деди улардан бири.

Шу тонда боши танғиб қўйилган бир ярадорни кўтариб келишди. Бир қараб олдим. Оппоқ доға орасидан узун, сарық киприкларни аранг кўринади, ўзи беҳуш.

— Каравотига исми фамилиясини ёзиб қўйинг!— деди жарроҳ ҳамшира қизга,— сал туриб операция қилмиз.

Ҳамшира бир парча қоғозга: «Тимофей Матвеевич Таташин» деб ёзди-да, каравотга ёпиштириб қўйди.

— Наҳотки, Тимофей тоға бўлса,— деб ўйланиб қолдим. Яна бир марта бошдан-оёқ қараб чикдим. Бўйи-бас-ти Тимофей тоғанинг ўзгинаси. Ҳамширадан секингина сўрадим:

— Бу жангчи қайси қисмдан, айтолмайсизми?

— Ўзи пулемётчи дейишади, дала почтасиям...— деди-ю, ҳамшира қўлидаги қоғозга тикилди...

— Оббо, Тимофей тоғаси тушмагур-ей!— деб юбордим беихтиёр.— Унинг оёғидан тортиб, бир-икки марта силкитдим: Ўлмайсиз, сиздақалардан ўлим кўрқади демабмидим, тушингизга сира ишонманг демабмидим.

— Озор берманг!— деди ҳамшира,— бечоранинг бурунини ўқ узиб кетибди...

Бурунсиз, кўз-қулоқсиз, қўл-оёқсиз қолиш мумкин. Уруш ҳеч кимни аямайди, уруш ҳеч кимга меҳр-шафқат қилмайди. Аммо Тимофей тоғага ўхшаш кишиларни ўқ, осколка минг пора қилса ҳам уларни ўлдиролмайди. Дунёда одамнинг юрагидан кўра кучли қурол-яроғ йўқ. Одамнинг юраги зўр бўлса, ҳар қанақа бомба ҳам бу қурол олдида пахтаванд ўққа ўхшаб қолади.

Тимофей тоға ва Скребницкий билан хайрлашиб, яна ўзимизнинг полкка жўнадим.

Шакен ога фожиаси

Янги пулемёт беришди. Қисмларини текшириб, мойларини артиб турсам ўрта яшар бир жангчи ёнимга келиб ўтирди.

— Хўш, ҳамшаҳар, урушга биринчи марта кпришингми?— сўради у қисқ кўзларини жовдиратиб.

— Оз-моз уруш кўрганмиз, ога,— дедим-да, унга эътибор қилмай пулемётни тозалайвердим.

— Ҳали ўзингга ёрдамчи таилаб олганинг йўқми?

— Ҳозирча йўқ, бирортасини беришар-да!

— Мени ёрдамчи қилиб олақол, немисларни бирга қийратамиз.

— Сизга огирлик қилмасмикан?— дедим,— ёшингиз анчага бориб қолганга ўхшайди. Буниси ҳам майлику-я, лекин пулемётчиларни кўпинча ўлим муюлишдан пойлаб турадиган хавфлироқ жойга юборишади, бизга чаққонроқ, ёшроқ киши ҳамроҳ бўлгани яхши.

— Афти-ангорим сенга мени қарт кўрсатгандир. Қирқ саккизга чиқдим энди. Бола-чақаларимни ўйлай-вериб, бироз кексайиб қолдим. Э, нимасини сўрайсан, чирогим, уруш...

— Отингиз нима, ўзингиз қаердан бўласиз?

У огзимдан шу гап чиқшинин пойлаб турган экан, шошиб-пишиб деди:

— Исмин Шакен. Шакен ога деб чақиравер. Бир юртданмиз. Тил тушунадиган одам кўринса худога шукур дейман. Армияда тилмоч бўлмас экан. Тил билмай жуда қийналяпман...

— Ҳали замон қариндош чиқиб қолса-га,— деб ҳазиллашдим.

— Чиқсак яхши бўларди. Дунёда ёт одам йўқ. Ҳамма қариндош-уруғ.

— Фашистлар ҳамми?

— Гапни бошқа ёққа бурма, йигит!

— Нега қалтирайсиз, бирор жойингиз огрияптими?

— Йўқ, ўзим шундай... Яхши йигит экансан, сени учратиб, ўғлимни кўргандай бўлдим. Урушда бирга бўлсак дейман. Одам-одамга ҳамроҳ. Ҳаммамиз бир ота-она фарзандидаймиз...

Шакен оғанинг бу гапи таъсир қилдими, содда маҳалладошларимни бир-бир эсладим, у кўзимга худди эски танишимдай кўринди.

Майли, мен командириимиздан сўраб кўраман, иккаламиз бирга бўлайлик.

Айтганим келди. Шакен оғани менга ёрдамчи қилиб беришди. Пулемёт билан бирга ўқланган дискаларнинг ярмини ўзим кўтариб юрадиган бўлдим, Шакен оғани аяб, шундай қилардим. У ҳам мендан жонини аямайдиган кишига ўхшаб кўринарди. Уни гапга солиб, кўнглини овлашга уринаман. Шакен оға ҳатто ўзига бериладиган тамаки, шакарнинг ярмини ҳам кунда менга берарди. Олмасам, кўнмайди. Битта майиз қирқ кишига етади, дейди.

Мудофаада бир ҳафтадан кўпроқ туриб қолдик. Бир куни тушки овқат маҳали Шакен оға котелокни кавлай-туриб, қошигини жаҳл билан отиб юборди.

— Нега ундай қиласиз, бу ношукурчилик-ку!

Унинг қисиқ кўзлари бирдан очилиб кетди. Котелокни бир муштлаб, менга бақрайди:

— Эртага бормизми-йўқмизми, худо билади, ҳеч бўлмаса, ўлимим олдида бир тўйиб қолай...

Бу гап юрагимга найзадек ботди. Вужудимни титроқ босди. Лекин ёшини ҳурмат қилдим, андишага бордим. Ўзимни босдим. Аммо нидамай туролмадим:

— Бу нима деганингиз, Шакен оға? Яхшиям, мендан бўлак ҳеч ким эшитмади бу гапингизни. Одам деган ҳамма нарсани қоринга боғлаб олмаслиги керак. Сиз билан биз фронтда бўлсак ҳам устимиз бут, қорнимиз тўқ. Ош-нонсиз қамалда қолиб, очликдан шишиб ўлаётган кишилардан хабарингиз борми? Кўп нафс бандаси бўлманг. Павонийни ўқиганмисиз. Ўрмонининг шерини етган мард

эмас, нафс итини жигловлаган одам ҳақиқий қаҳрамон деган.

— Навоний деган бўлса дегандир. Ўзи подшоҳнинг вазири бўлган, ўлгудек шаробхўр деб эшитганман. Қорни тўқнинг қорни очдан хабари йўқ. Бунақангги хўрлик, қийинчиликини ким кўрибди. Пичоқ суякка бориб етди. Жонимга тегди, бу сабил уруш...

Тўсатдан «Сафланинг!» деган команда бўлди. Уқдай учиб, бутун батальон сафга тизилдик. Рота-рота бўлиб, йўлга тушдик. Яна бир неча соатдан кейин жангга киришимиз аниқ бўлиб қолди.

Рельслари бўлак-бўлак бўлиб ётган темир йўлдан ўтгач, чап қўлдаги чуқурликка эниб кетдик. Ҳалигина биз билан бирга келаётган қуёш анча йироқлашди.

Бу чуқурликда яқиндагина қаттиқ жанг бўлганга ўхшайди. Снарядлар ерга тумшуқ тираб, уни баттар ўйиб, илма-тешик қилиб юборган, онда-сонда немисларнинг каскалари, қурол-яроқлари сочилиб ётибди. Фрицлар ўлган шерикларини кўмишга ҳам улгуролмабди шекилли, мурдалар чалқанча тушганича тил тишлаб қолган. Урушда одамларгина эмас, ер, дову-дарахтлар ҳам ярадор бўлади. Она тунроқ фашистлар этигининг пошнаси остида жароҳатланиб, инграб ётса-ю, Шакен оға наҳотки фақат қорнини ўйласа-я!

Биз совет солдатимиз. Виждон билан жигилдоннинг ўртасига мувозий аломатини қўёлмаймиз.

Шу ерда нафасимизни ростлаб олдик. Энди баландликка кўтариламиз, деб турганимизда немис тўпларининг жағи очилиб қолди.

Тирмаша-тирмаша юқорига зўрға чиқиб олдик. Олдимизда яп-яланг ер, нарироқда ёш дарахтлар кўришади.

— Олга, ура!!!— деган командани эшитишим биланоқ, Шакен оғани қистаб олдинга югурдим. Биз пулемётлардан отиб чошиб боряямиз, немислар бўлса бутун артиллериясини оёққа турғизиб, тартибсиз равишда отаяпти. Ҳаёлимда афсоналардаги қиёмат дегани шу ерга

кўчиб келгандай бўлди: снаряд устига снаряд ёғилди, еру-осмон қоп-қора тутун билан қопланди, кимнинг қўли узилиб кетган, кимнинг оёғи... Бир-биримизни кўролмай қолсак-да, фақат олға интилардик.

Бизнинг рота ёш дарахтзорга етиб келди. Бу ерда ўлик устига ўлик қалашиб ётибди. Окопларнинг, траншеяларнинг сон-саноғи йўқ, улар бир-бирига улашиб, айланмасига туташиб кетган. Ўлдирилган немисларнинг уст-боши яп-янги, ҳар қайсисининг кифтида халтача билан ялпоқ котелок осиглиқ. Шўринг қургурлар яқин орада фронтга келишган бўлса керак. Мана, тақдирини билан тугабди?

Эҳ, солдатлик тақдирин! Қаерларга олиб келиб қўйдинг мени. Урушга келишимдан бир-икки йил илгарин «Тоҳир ва Зуҳра»ни кўрганим боягидек эсимда. «Бир кун йигит ётса атлас кўрида, бир кун йигит ётар сойнинг тошида» деган ашула бор эди. Бизга ҳозирча атлас кўрпа насиб бўлмапти. Нуқул сойнинг тошига рўпару келяпмиз. Ҳа, ойнинг ўн беши қоронғу бўлса, ўн беши ёруғ. Бирор ерда бизнинг ҳам юлдузимиз кулиб қолар...

Хандакларга тушдик. Оёғимдаги пайтавам ивиб кетган эди, бир ўлик фрицнинг этигини ечиб пайтавасини ўрамоқчи бўлдим-у, ҳазар қилдим. Ўзи асли ўликдан қўрқардим. Бу ерда ўлик кўравериш дийдам қотиб қолди. Аммо мана бу фрицларнинг мурдасини кўрсам кўнглим айниб кетади.

Отишма бироз сусайди. Аммо биз бу ердан ҳам силжишимиз керак экан. Яна олға деган буйруқ келди. Қўлимиздаги қурол-яроғлардан ўқ узиб, тагин ҳужумга ўтдик. Шакен оға билан иккаламиз ҳаммадан олдинга ўтиб кетибмиз. Буни қаранг, шундай ёғилаётган ўқдан бирортаси ҳам бизга тегмабди. Қирқ йил қирон бўлса, ажали етган ўлади-да!

Сал бўлмаса немисларга аралашиб кетай дебмиз. Шу ерда тўхтанг, окоп қазинг деб буйруқ берилмаганда, билмадик ҳолимиз нима бўларди? Ёнбош тушганимизча,

визиллаб ўтаётган ўқларни ҳам писанд қилмай окоп қазийвердик. Немислар қочиб-қочиб биздан нарироқдаги ўрмон ичида мустаҳкамланиб олганга ўхшарди.

Кун ботиб, қоронғи тушиши билан биз ҳам, немислар ҳам отмай қўйдик. Мудофаа маррасини мижжа қоқмай қўриқлардик. Ярим кечадап ўтгач, немислар разведка юборди.

Негадир, юрагим шув этиб кетди. Окопдан бошимни аста чиқариб қарадим. Бир тўда немис разведкачиларни худди бизнинг пулемётимиз турган окопга қараб эмак-лаб келарди. Орамиз анча яқин қолибди.

— Бизни асир олишмоқчи,— дедим ёнимда мизгиб турган Шакен оғапи туртиб.

У чўчиб кетди. Мен дарҳол пулемёт стволига ўқ уч-қунларини ўчирадиган пўлат қалпоқчани кийгиздим-да, немисларни бир оз яқин келтириб, тепкини босдим. Уст-устига бир нечта ўқ визиллаб кетди. Бизни «тил»га ушлаб кетиш учун ошиқаётган немис солдатлари чинқириб орқага тисарилди. Яна отдим. Бир-иккитаси йиқилди.

Немисларнинг жаҳли чиқди. Автомат, пулемётлардан биз томон ер багирлатиб жаладек ўқ ёғдиришди, тўплардан отишди. Ҳатто бош кўтаришга ҳам имкон беришмади, баччағарлар. Бизни саросимага тушириш ниятида ўқдорисни аямади. Яхшиям, қоронғи тушди-ю, отишма бир оз сусайди.

...Ошпоқ оқариб тонг отарди. Кечагина эринчоқлик билан сузиб юрган оқпар булутлар қаёққадир ғойиб бўлган. Ҳаво шундай тиниқ, шундай беғубор эдики, тўйиб-тўйиб нафас олгиси келарди кишининг. Сокинлик. Гўё уруш тугагандай... Ажабо, урушда ҳам шундай дақиқалар бўлар экан-да! Шундай гўзал тонгда ширин хаёллар қанотида парвоз этгинг, энг севимли, энг дилбар ва дилдор кишинг билан қуёшни қаршилаб олгинг келади.

— Бугун гўштхўрлик қиламиз шекилли, бурчим қичияпти,— дедим, хомушгина ўтирган Шакен оғага.

— Негадир қўлларим, оёқларим оғрияпти,— деди у бўғиқ овоз билан.— Оқондан чиқолмайман, бирор нарса келтириб берсанг ейман, бўлмаса худо деб ётавераман.

— Хужум бошланса-чи?

— Унда бошқа гап, бу гап фашистларни ер тишлатмай қўймайман.

— Чекамизми?

— Бе... оч қоринга саримсоқ дегин.

— Гапнинг қисқаси овқатни ким келтиради?

— Сен ёшроқсан, бўтам,— деди у кўзлари ораспдан аранг кўриниб турган киприкларини пирпиратиб,— югуриб бориб келақол.

Ялпоқ котелок балдоғидан ип ўтказиб, камаримга боғлаганимча эмаклаб орқага қайтдим. Биз вақтинча эгаллаб турган мудофаа маррасидан сал берида кичик бир жарлик бор экан. Қандай қилиб шу жарликка думбалоқ ошиб тушганимни ҳали-ҳали эслолмайман.

Автомашинага тиркалган дала кухняси шу жарлиكنинг бир бурчагига жойлашибди. Ошпаз йигитнинг ёнидаги мўйлабли старшина қайси ротадан неча киши овқат олганлигини ён дафтарчасига ёзиб турибди.

Менга ҳам навбат келди. Котелогимни тўлдириб бўтқа олдим-да, сўнгра қопқоғини тутдим:

— Бунга ҳам!— дедим ошпазга.

Ошпаз пешонасида йилтиллаб турган тер томчиларини бармоғида сидириб ташлагач, халат барига қўлини артди-да, менга тикилиб кулди:

— Олдин котелокдагини еб бўлгин, ошна!

— Биз икки кишимиз!— дедим.

Мўйлабли старшина гапга аралашди:

— Қопқоғини ҳам тўлдириб бер, э, ошпаз!

— Шакен ота, Шакен оға, тирикмисиз?— сўрадим оқопга қайтгач.

Ҳеч ким жавоб бермади. Бечоранинг қулоғи кар бўлиб қолганга ўхшайди кечаги ўқ зарбидан деб, хаёлимдан ўтказдим. Оқопга тушдим. Тушдим-у ҳайрон бўлиб

қолдим. Шакен оганинг арвоҳи ҳам йўқ. Окопни яна бир сидра кўздан кечирдим, Шакен оганинг милтиғи ҳам кўринмайди.

— Аблах! Қочоқ! Сотқин!!!— шу сўзларни айтолдим, холос. Лекин адашибман. Кейинчалик билсак, немис разведкачилари босиб олиб қочиб кетибди уни.

Немислар отишмани янада зўрайтирди. Бизникилар, негадир жим туришарди. Бундан фойдаланган фрицлар ҳужумга ўтишди, мудофаа марраминизни босиб олиб, бизни асир олмоқчи бўлишди. Фашистлар қимирлаб қолгач, бизга ҳам буйруқ келди:

— Ўқларни исроф қилмай, мўлжалга отилсин! Немисларнинг ҳужуми қайтарилсин!

Мен дам пулемётга ёпишаман, дам бирор нажот қидириб, окоп ичкарасини қўлим билан пайпаслайман. Ҳеч гап йўқ. Ҳар иккала ёнбошимдаги пулемётлар сайрай бошлади. Мен бўлсам ҳамон бўш турибман. Немислар ўқ чиқаётган жойга ўрмаламай, нуқул мен турган тарафга келишяпти.

Орқа томондан қаттиқ овоз эшитилди:

— Иккинчи пулемёт, нега овозинг чиқмаяпти, нега отмайсан?!

— Иккинчи пулемёт, немислар яқинлашиб қолди-ку, қани отсанг-чи!

— Эй, Самадов, ўликмисан, тирик? Тез қимирла, бўлмаса қўлга тушасан.

Мени баттар титроқ босарди. Немислар бўлса қарич-ма-қарич босиб келяпти. Мен бўлсам янги туғилган қўзичоқдай довдираб қолдим. Шакен оғадек асир тушиб қолмасайдим, ҳали деб, олам қоронғи кўринади қўзимга.

Мендан садо чиқмаслигини билган командиримиз иккала томондаги пулемётчиларга команда берди, чоғи, улар менга мадад бериб, кўндалангига ҳам ота бошладилар. Немис унча олға силжий олмай қолди. Қуролсиз солдат бамисоли қўл-оёқсиз кишидай, икки қанотсиз

қушдай гап. Кимдир пичоғингни қинидан чиқар!— дегандай бўлди. Пичоқни яланғочлаб турдим.

Немислар отишмани сусайтиргач, бизникилар ҳам отмай, олдинни кузатишарди. Бир неча минут ичида ҳеч ким ўйламаган воқеа юз берди. Немис солдатлари ёппасига кўтарилиб, ҳужумга ўтишди. Дам югуриб, дам эмаклаб келаверди улар. Қўшинларимиз ўт ёғдиришса ҳам, бадбахт немислар изига бурилмай, фақат биз томонга интиларди. Бир тўдаси мен ҳимоя қилишим лозим бўлган жойга ёриб ўтишга муваффақ бўлди. Улар мен ётган окопга жуда яқин келиб қолди. Ёрдам келар деган умидим бор эди. Сабрсизлик билан кутдим, командири-миз ақалли бирорта автоматчини ҳам юбормади.

Энди мени ҳам немислар асир олиши муқаррар эди. Оғир аҳволга тушдим, немислар билан менинг оралиғимда қўл узатса етгудек масофа қолган эди. Бахтимдан ўргулай, ўнг томонимдаги пулемётчи жонимга аро кириб, мен ётган окопга яқинлашиб қолган бир қанча немислар устига шундай ўқ ёғдирдики, назаримда бутун Германия илма-тешик бўлиб кетгандай туюлди. Бир амаллаб соғ қолган немис ефрейтори менинг окопимга ирғиб тушмоқчи бўлди. Оёғидан пастга қаратиб тортиб юбордимда, ирғиб устига миндим. Оғир бир силкиниб, ўзини ўнглаб олмоқчи бўлди. Шу заҳоти қўлидаги автомате окопнинг бир бурчагига оғзи билан қадалиб қолди. Бу менга қўл келди, жон-жаҳдим билан пичоқни кўзи аралаш тортиб юбордим. Ўз тилида алланималар деб додлаб, кўзларини очолмай қолди, афти-башараси қонга беланди. Автоматининг тасмасини пичоқ билан кесиб ташладим, немис шилқ этиб ерга тушди. Затворини тортиб, ўз қуролидан немисларнинг ўзига қарата ота бошладим.

Фрицлар орқага чекинишга мажбур бўлди. Кўзи оқиб тушган ефрейтор додлайверди. У русча «больниса, больниса» деб қичқирарди. Нима қилсам экан, бу чақирилмаган меҳмонни? Тағин ўлиб қолмасин!

Шуларни хаёлимдан ўтказиб турганимда, тепамда нотаниш сержант билан бир солдат пайдо бўлди.

— Биз сменани алмаштиргани келдик,— деди сержант. Кейин инқиллаб ётган немисни кўриб сўради:

— Буни қандай қилиб қўлга туширдинг?

— Худо етказди,— дедим-да, гуноҳкор кишидай индамай туравердим. Сержант бировни излаётгандек, у ёқ-бу ёққа кўз югуртиргач, сўради:

— Шеригинг қани? Ёки пулемётда танҳо ўзингми-сан? Эҳе, пулемётинг ҳам расво-ку?!

Тилим калимага келмай, лом-мим деёлмай қолдим. Сўнгра немисни судраб, пулемётимни қучоқлаганимча, қорним билан ер ишқалаб, орқага қайтдим.

— Пулемётчи Самадов сменани топширди!— дедим рота командирига.— Шеригимни фрицлар олиб қочиб кетишибди. Мана бу ефрейтор билан бир нафас олишдик. Унинг оғзидан бирор гап чиқишини кутмасдан бўлган воқеани айтиб бердим.

«Тил» олиб келганингга раҳмат!— деди командир.— Шеригинг фашистлар қўлига тушганлиги учун, пулемёт дискасини йўқотганлигинг учун қойил демайман. Ишингни ҳарбий трибуналга ошираман. Тушунарлими?

— Тушунарли, ўртоқ капитан!

— Пулемётни тозалаб, старшинага топшир!

Пулемётни ярқиратиб, тозаладим. Ўқ-дори омборидан олтига ўқланган дискани олдим. Командирдан узр сўрагим, ҳар қандай хавф-хатарли буйруқни бажаришга тайёрман, гуноҳимни керак бўлса қон билан юваман дегим келарди. Яхшиям, қисмимизга генерал келиб қолди. Бунинг устига бояги немис ефрейторипинг чўнтагида онасига ёзилган хат билан бирга қўмондонлик учун жуда қимматли ҳужжатлар ҳам бор экан. Генерал асирга олинган немис билан қизиқиб, мени ҳам суриштирибди.

— Ишини ҳарбий трибуналга оширмоқчимиз,— деб рота командири сабабини айтиб берибди.

— Бир гал кечириш керак!— дебди генерал командиримизга қаттиқ гапирмай,— бу йиғитча ҳали керак бўлади.

Буни менга кейинчалик командиримизнинг ўзи айтиб берганди.

— Сени генерал чақиряпти!— деди рота командирининг адъютанти.

Камаримни маҳкам боғлаб, уёқ-буёғимни тузатдим-да, ҳаллослаганимча югурдим.

— Немисни ожиз қилиб қўйибсан-ку, бу гап Гитлернинг қулоғига етса, нима бўлади,— деди генерал ҳазиломуз кулиб.

Кўнглим тоғдай кўтарилди.

— Гитлернинг ҳам кўзини ўядиган кунимиз кеп қолади, ўртоқ генерал!— деб юбордим тантилигим тутиб.

Генерал яна сўради:

— Хўжалик взводига юборсак, борасанми?

— Менга шу ерда қолишга рухсат берсангиз, ўртоқ генерал, менинг немис билан ҳисоб-китоб қиладиган ишларим ҳали кўп.

Генерал яхши одам экан. Мени хафа қилгиси келмади.

— Майли, шу ерда қоласан! Ўзбекистондан дедингми. Менинг отам Каттақўрғон атрофида босмачилар билан олишган. Айтмоқчи, полковник Собир Раҳимовни биласанми. Билмасанг керак. Ҳали ёшсан. У яхши солдат. Сен ҳам жангда бўш келма, ўғлим!

Генералнинг гаплари кўнглимни тоғча кўтарди. Йўқ, Ҳамид Самадов, қўрқоқлардан ҳазар қил, халқингни ерга қаратма. Одам дунёга бир марта келади. Лекин кўршапалакнинг минг йил яшагани-ю, лочиннинг бир кун парвоз қилгани. Олақарғанинг узоқ яшагани-ю, булбулнинг бир кун эркин-эркин сайрагани. Ана шундай шоирона хаёллар денгизига фарқ бўлиб кетдим...

Келгуси кун ҳужумга ўтиб, каттакон бир қишлоқдан немисларни суриб чиқардик. Мен кичкина ҳужра

устидан чиқиб қолдим. Эшиги очик эди. Ўқдек отилиб, ичкарига кирсам, бир киши қўллари шалнайиб, осиглиқ турибди. Башарасига қарасам: Шакен оға! Сир бой бермагани учун аблаҳ фашистлар осиб кетибди уни.

— Хўб яхши одам эди-да, Шакен оға!—дегандай бўлди кимдир. Фашистлардан ўч олиш учун олға интилдик.

Махсус топшириқ

Тунда тревога эълон қилинди. Апил-тапил кийиниб, қурол-яроқларимизни олиб сафга тизилдик. Взводма-взвод йўлга тушдик. Чекиш ва баланд овоз чиқариб гаплашиш тақиқланган эди. Қоп-қоронғу кечада гўё бир-биримизни етаклаб кетаётгандек, чайқалиб борардик. Мен бўлсам, икки кечадан буён уйқунинг юзини кўрганим йўқ. Шунинг таъсирими, ёки жуда ҳориганимданми, пулемётни судраганимча чайқалиб кетяпман.

Биздан сал олдинда бораётган артиллериячилар қаёққади тарқалиб кетишди. Ҳадемай ўрмонзор тугаб, очик майдонга чиқиб олдик.

— Окопларга кирилсин!—деган команда берилди. Бу команда яшин тезлигида оғиздан-оғизга ўтди. Ҳамма жой-жойини эгаллади. Мен пулемётимни бир дўнгликка ўрнатиб олдим.

Теварак-атрофга қанча термулмай, ҳеч нарса кўринмайди. Бу яқин орада тонг отадиганга ўхшамайди. Фақат тун пардалари орасидан кўкда якка-ярим юлдузлар милтиллаб кўринади-ю, булутлар ортига бекиниб, бирига кўз қисишади. Жимжитлик. Тарс ёрилиб кетгандай бўласан, киши!

Соат олтиларда қарағайзор ортидан тонг бўзариб кела бошлади. Қунчиқар палласи немис артиллерияси бизни ўққа тутди. Осмон гумбурлаб, булутлар парчалашиб кетгандай бўлди, қарағайларнинг бўйни узилиб, ўрмон ичкарисини тутунга қоплапти, окопларимиз атрофи-

да снарядлар инграйвериб, теварак-атрофни чақир-чуқур қилиб ташлади, ҳатто эски бир пистирма илма-тешик бўлиб кетди. Лекин биз буларнинг ҳаммасига бепарво қараб, кузатиб ўтирардик.

Бир нарса шитир-р этиб кетди. Орқага ўгирилдим. Бир учи ўрмонга тутшиб кетган траншеяда югурҳо-югур бошланибди. Санитарлар ярадорларни ташиш билан банд, алоқачилар эса сим тортиш билан овора. Траншеядан зип этиб полк командири ўтиб қолди. У окопларни, баъзи пистирмаларни, пулемёт нуқталарини кўздан кечириб юрган экан. Менн кўриши биланоқ, сўради:

— Ҳа, йигит, аҳвол қалай?

— Қалай эмас, олтин, ўртоқ подполковник,— дедим кафтимнинг орасига қистириб қўйган папирос қолдигини лабимга тегизиб.

Полк командири қўлимни маҳкам қисди-да, папиросни эҳтиёт бўлиб чекишни тайинлади. Сўнгра елкамга қоқди:

— Ҳамиша руҳинг тетик бўлсин, ҳамшаҳар! Айтмоқчи ёрдамчинг қанн?

— Тунов кунги жангда ҳалок бўлди, ҳозирча бир ўзимман. Ҳужумга ўтаётганимизда, яна бир киши беришмоқчи,— дедим.

— Ҳужумга ўтишимизни қаёқдан биласан, бу ҳақда ҳали ҳеч қандай топшириқ йўқ-ку?!— деди у менга бошдан-оёқ разм солиб.— Сўнгра кулиб, деди: Солдат билмайдиган сир йўқ, деганлар. Ҳадемай немис танклари ҳужумга ўтади, апа шу ҳужумни даф этишимиз керак.

Подполковник тез-тез юриб, тагин бир нечта пулемёт нуқталарини кўздан кечирди-да, бошқа батальонга ўтиб кетди.

Полк командири кўздан гойиб бўлар-бўлмас, немислар ҳужумга ўтди. Танклар парадга шошилаётгандек саф тортиб йўрғаларди. Қараб турдим. Ҳар қайси танк

тепасида автоматчилар кўринди. Танклар негадир изига бурилди: кўтарилган чанг-тўзон панасида автоматчилар танклардан бирин-кетин ерга сакраб тушиб, қимир этмай ётиб қолишяпти.

Бизга команда берилди. Мен ҳам пулемётимни бир мунча олдинга олиб бордим. Танклардан ўзини ташлаган бояги автоматчиларни нишонга олиб отавердим. Ҳар иккала томонимдаги пулемётлар ҳам сайрай кетди. Немисларнинг бирортаси ҳам ўрнидан қимирлай олмади, душман ҳужумини фақат пулемётлар кучи билан қайтардик.

Немислар қарийб ўттиз танк билан яна ҳужумга ўтишди. Танклар саф тортиб устимизга бостириб келгудек. Полк командири отишга рухсат бермай турипти. Олдиндаги окопларда ётган пиёда аскарларимиз танкларга тегинмай, ўтказиб юборишди. Ҳатто ПТРлар (танкка қарши қуроллар) ҳам жим туришарди. Немис танклари мен кузатиб турган пулемёт нуқтасига тобора яқинлашиб келарди. Шунда бир мўъжиза юз берди. Пиёда аскарларимиз немис мудрофааси томон ҳужумга кўтарилишди, душман танклари эса олдинги линияда ҳалигача индамай турган артиллериямиз зарбасига дуч келди.

Тўпларимиз шу дақиқаларни сабрсизлик билан кутишаётган эканми, икки юз, икки юз эллик метрдан туриб, немис танкларини аниқ ва тўғри мўлжалга олиб роса мажақлади, масофа жуда яқин бўлганидан бирорта ҳам снаряд зое кетмади. Танкларнинг башнялари гугурт қутисидек учиб кетар, бензин солинган баклари ёрилиб, портлаб шундай баҳайбат машиналар майдон узра бурқсиб ёнарди. Ловуллаб ёнаётган танклар қора тутуни осмон бўйлаб сузиб юрар, гўё бутун Германия аза тутаётгандек кўриларди.

Пиёда аскарларимиз немисларнинг биринчи траншеясини тўла эгаллаб, иккинчи эшелонидан батталай

ёпирилиб желаётган гитлерчиларга қарши ўт очарди. Жанг қизғин давом этарди.

Шунча отишма бўлибди-ю, менинг пулемётимдан бирорта ўқ чиққани йўқ. Сигнал кутавериб, тарс ёрилиб кетаёздим.

— Самадов, қани кетдик!— деган овоз эшитилди. Хайрият, бизга ҳам навбат келаркан-е, деб ўгирилиб қарадим. Взвод командири мен каби новча бир солдат билан бирга чўкка тушиб ўтиришибди.

— Тез бўл, энди навбат сенга!— деди у мени шошилтириб,—мана бу йигитча ёрдамчинг бўлади.

Пулемётни қўлтиғимга қистириб, взвод командирига эргашдим. Бизга тагин иккита пулемётчи қўшилди. Тўппа-тўғри немис мудрофаасининг ўнг қанотига кириб бордик. Уч пулемётни уч жойда ўрнатдик. Фрицлар сезмай қолишди.

— Чап қанотда ҳам сизларга ўхшаш пулемётчилар бор,— деди взвод командири,— немисни икки биқинидан ясамоқчимиз. Ҳушёр бўлинглар, йигитлар!

Олдинда ҳамон жанг борарди. Немислар мудрофаасининг чап қанотида ўрнашиб олган бир группа пулемётчиларимиз душман вақтинча ишғол қилган кичик бир тепаликни эгаллагани ҳақида хабар келди. Ҳатто бизнинг ротадагилар ҳам бир нечта тўп ва минометларни шу тепаликка чиқариб олишга улгуришибди. Улар ўша ердан туриб немис қисмларининг адабини бера бошладди, траншеяларда қий-чув кўтарилди.

Душман қолган-қутган кучини тўплаб, тепаликка ҳужум қилди. Бу вақт биз ўнг қанотдан немисларнинг орқа томонига ўтиб олдик. Взвод командири мени олдинга жўнатиб, тайинлади:

— Тепаликка қараб, ўнг қўлга олиб юравер, биз чап қанотдан борамиз. Тепангда қизил ракета пайдо бўлмагунча битта ҳам ўқ узмайсан. Немисларни қуршаб олишимиз керак. Тушундингми?

Бор кучим билан югуриб кетдим. Тобора ўнг қўлга

интилдим. Снаряд ўйиб кетган бир чуқурчага дуч келдим. Бу ердан немислар кафт устида тургандек кўринарди.

Тепаликда жойлашиб олган қуролдошларимиз худди шу дамларда бизни кутишарди. Мана, тепамда уст-устига иккита қизил ракета пайдо бўлди. Пулемёт тепкисини босдим. Ажал ўқлари визиллай бошлади. Чап томондаги пулемётлар ҳам сайрай кетди. Терлаб-пишиб кетибман. Юзларимдан думалаётган тер томчилари пулемёт устига чак-чак томарди.

Иккинчи дискани жойлаб отмоқчи бўлаётганимда, қўл кўтаришиб, бир жойга тўпланаётган немисларни кўриб, тўхтадим. Ҳа, тўрт томондан қуршаб олинган гитлерчилар асирга туша бошлади, чунки уларнинг бошқа иложи йўқ эди. Тепаликдан ҳам, орқа томондан ҳам тақаб келинавергач, шўринг қургурлар қаёққа ҳам қочиб қутиларди, дейсиз!

Асирлар сўроқ қилинганда жуда кўп нарсаларни айтиб беришибди. Маълум бўлишича, биз эгаллаган тепаликдан йигирма километрлар чамаси нарида — тўрт томони дарахтлар билан ўраб олинган қишлоқда ҳарбий асирлар лагери жойлашган экан. Қарийб беш минг совет жаигчиси шу лагерда азоб чекиб ётаркан. Асирлар ёғоч қирқиб, Германияга жўнатиш иши билан шуғулланишаркан. Бундан ташқари бир неча юз солдат ўлим тўшагида ётганлиги ҳақида ҳам маълумотлар олинди.

Қўмондонлик ҳарбий асирларни озод қилиш тўғрисида буйруқ берди. Биз ҳам танклар ёрдамида кенг фронт бўйлаб ҳужумга ўтдик. Бир неча соатлик қаттиқ жанг натижасида душманни чекинишга мажбур этдик. Немис дивизиялари қоча бошлади. Шу қувишда фрицларни ҳарбий асирлар жойлашган қишлоққача суриб бордик.

Бу ерда немисларнинг бетонлаштирилган мустаҳкам мудофаа чизиги, пистирма ва траншеялари бор экан. Ҳарбий асирларни кечаю-кундуз ишлатиб, истеҳкомлар

қуриб олибди фрицлар. Қўшинларимиз ўрмон ичкарисидан вақтинча мудофаа маррасини эгаллашди.

Мен ҳам ёрдамчимни етаклаб, тарвақайлаб кетган арча дарахти панасида яшириниб ётибман. Немислар биздан узоқ эмас, юриш-туриши яққол кўрпнади, ҳатто соқовланиб нималар ҳақидадир гапириши эшитиларди. Душман билан юзма-юз келиб қолганмиз. Гитлерчилар ҳам энди чекинмасликка онт ичган бўлсалар керак, жуда кўп миномётларини, тўп-у, замбаракларини олдинги маррага тўплайпти. Биз эса бундай имкониятдан ҳозирча маҳрумимиз. Тўп ва танкларимиз сал орқароқда турибди-ю, улардан отиш иложи йўқ. Отилган снарядлар дарахтлар белига урилиб, ўрмон ичкарисида — ўзимиз турган позицияда портлаб кетиши, фақат ўзимизникиларга зарар етказиши мумкин. Бундан ташқари немис мудофаасининг орқагинида ҳарбий асирлар лагери бўлганлиги учун ҳам уёққа қаратиб отиш мумкин эмас. Артиллерия қишлоқ устидан ошириб отгудек бўлса, биз учун сув ва ҳаводек зарур бўлган неча ўнлаб снарядлар қуруқдан-қуруққа портлаб, қулоққа даҳшат солади-ю, гитлерчиларга зиён келтирмайди. Қишлоқ ортида немис қўшинлари йўқ, уларнинг ҳаммаси ўрмон ёқалаб мустаҳкамланиб олган. Позициялари ниҳоятда қулай.

Қарағайлар шохига тўш уриб ўтаётган оқлар булутлар ўрнини қора, қуюқ булутлар эгаллади. Ўрмонзор ундан баттар қоронғу бўлиб қолди. Ҳадемай осмон-фалакда момоқалдиروқ гумбирлади, булутлар биқинини тешиб, ялт-юлт этиб кетди. Шовуллаб ёмғир қуя бошлади. Ҳаммаёқни сувга тўйғазган булутлар карвони ўрмонзор билан хайрлашиб, бирпасда Днепр дарёси тарафга ўтиб кетди. Яна чақмоқ чақиб, кўзларни қамаштириб юборди. Орадан ярим соатлар чамаси вақт ўтгач, ёмғир тинди. Булутлар сийраклашиб қолди. Дарахтлар орасидан офтоб ярим юзини кўрсатди, дарахтлар барги ёмғир томчиларидан исирға тақиб, қуёш нурларида йилтиллаб турарди.

Полк командирининг адъютанти — ўрта бўйлик, йи-
гирма икки — йиғирма уч ёшлардаги сариқ мўйлабли
йигит оёғимдан тортиши биланоқ, чўчиб тушдим.

— Подполковник чақиряпти,— деди у пичирлаб.

— Якка ўзимними?

— Йўқ, взвод командири билан икковингизни кут-
япти.

Ёрдамчимни қолдириб, полк командири ёнига
югурдим.

Немислардан қолган, уч қават ёғоч билан усти ёпил-
ган пистирмада полк командиридан ташқари яна беш-
олтита офицер кичкинагина харитага энгашиб, душман
мудофаа марраси ва ҳарбий асирлар жойлашган лагер-
ни, немис танклари, артиллерияси турган ўт очиш нуқ-
таларини ҳар хил қаламлар билан белгилаб қўйишаёт-
ган эди. Офицерлар орасида бизнинг взвод командири
младший лейтенант Ситников ҳам бор эди.

Подполковник мени кўриши биланоқ, қўлидаги йўғон
қаламининг бир учини тишлари орасига қистирганича,
ўрнидан туриб:

— Берироқ келавер, Самадов!—деб таклиф қилди.
Шунча офицер орасида солдатлардан бир ўзим бўлган-
лигимдан ҳайратландим. Подполковникнинг чўзиқ юзла-
рига қараб олдим. Соқоллари жуда ўсиб кетган эди.
Бошқа офицерларнинг ҳам соч-соқоли қалин ўсиб
қолган.

— Сенга махсус топшириқ бор!— деди подполковник
қуюқ қошларини чимириб.— Кун ботиб, қоронғулик чўк-
кач, ҳужумга ўтамиз. Артиллериямиз бу гал дам олади,
фақат танкларимизни жангга ташлашимиз мумкин. Улар
ҳам душман мудофаасидан нарига отмайди. Бирорта
уйга шикаст етказмай, бирорта ҳарбий асирни нобуд
қилмай, қишлоқни ўраб олишни планлаштиряпмиз.
Ахир, улар ўзимизнинг одамлар-ку! Сен иккинчи номе-
ринг — ёрдамчинг билан мудофаанинг олдинги марраси-
дан ўтиб, немисларнинг тумшуги остига бориб жойла-

шишинг керак. Иккаловнинг ҳам чақонсан. Бу ишни немисга сездирмай қилиш керак бўлади. Сенга ишониб топширяпман, эшитяпсанми? Биз биринчи бўлиб оз куч билан ҳужумга ташланамиз. Немислар албатта бизга қарши ота бошлайди. Сен жим ётасан. Биз изимизга бурилиб, қочмоқчи бўламиз-да, ётиб қоламиз. Сўнгра немис қарши ҳужумга ўтади. Ҳа, унинг бошқа иложи йўқ, чекинмасликка онт ичган. Бизни бу ердан улоқтириб ташлашга ҳаракат қилади. Қарши ҳужумга кўтарилиши биланоқ, яқинроқ келтириб, пулемётингдан терасан. Бу маҳал биз ҳам қарши ҳужумга ташланамиз. Танклар олдинда боради...

Вазифа жуда оғир, уни бажариш анча қийин эди. Лекин мен удалайман деб сўз бериб, эшикка юзландим. Энди бир қадам босган эдимки, пистирма ларзага келди, тепадаш шовуллаб тупроқ тўкилиб, афти-башарам булғаниб қолди. Ўзимни мардликка олиб лоақал чўчиладим ҳам. Тўрда подполковник мени зимдан кузатиб, кулиб турарди.

— Тўппа-тўғри пистирма устига келиб тушди-я!— деди кимдир қулоқларига бармоқларини тикиб,— яхшиям усти қалин. Бўлмаса...

Ташқарига чиқдик. Пистирманинг қоқ тепасида чуқурча пайдо бўлиб қолибди. Дайди снаряд бир қават ёгочни майдалаб, эзиб юборибди. Бизнинг взвод командири снаряд ўйиб кетган жойга тикилганича, подполковникка гап қотди:

— Немисдан бунақа номаъқулчиликни кутиб турмасдан тезроқ ҳужумга ўтайлик. Ростини айтсам, қўлим қичиб боряпти, бир-иккитасини уриб ўлдириш ниятим ҳам йўқ эмас.

Офицерлар чақчақлашиб кулишди. Бу кулги ўрмонда акс-садо берди, дарахтлар оша немислар томонда ҳам эшитилди, назаримда.

...Қуёш бизга сўнгги бор салом бериб, уфқни қизартирганича кўринмай қолди. Уфқ қошлари ўсма тортиб,

қорайиб желар, кун бўйи яшириниб ётган юлдузлар эса бири-бирини имлашиб осмон тўрида юз кўрсатишарди. Ҳадемай туннинг қалин пардалари дарахтлар учига ёйилиб қолди, қоронғудан, айниқса ўрмонзордан ўлгудек қўрқадиган немислар ракеталардан отиб, теварак-атрофни ёғду қилиб, юрагини ҳовучлаб турибди. Уларнинг ҳаракатидан тонг отаргача ҳужумга ўтмаслиги, яна қўшимча куч кутаётганлиги сезилиб турибди.

Ёрдамчим билан икковимиз пулемёт ва ўқларни кўтариб, жуда эҳтиёт бўлиб боряпмиз. Немис ракетадан отаверса, иккаламиз ҳам ерга ёпишамиз, тўхтагач, тир-сакларимизни ерга тираб, эмаклаб олға силжиймиз. Ўрмонзорда ҳам тик юриб бўлмас экан бундай кечаларда. Немис сезиб қолдими, сиз кўринган жойни ҳадеб ўққа тутгани-тутган.

Ўзимизникилар анча кейинда қолди. Ўрмон ҳам сийраклашди. Немис траншеялари шундоққина кўриниб турибди. Траншеяларнинг олд томонига дарахт шох-шаббалари ташлаб, маскировка қилиб қўйилган. Немис соқчилари икки букилиб, траншеядан уёқ-буёққа ўтиб-қайтиб юришибди. Котелокларнинг жаранглаши эшитил-япти. Айни кечки овқат пайти бўлса керак шу тобда.

Кишига бахт ҳамиша ёр бўлса, одамийлик йўлида курашаётган инсоннинг омади келаверар экан, иши ўнгидап келиб, унча-мунча ғовга қоқинмаскан. Биз билан ҳам бу сафар худди шундай бўлди. Тиззаларимизнинг кўзи ўйналай-ўйналай деб қорнимизни ерга ишқаб, буёғи нима бўларкан, деб бораётганимизда, танасидан ярим метрча қолдириб қирқиб ташланган дарахтга дуч келдик. Табиатнинг яратиб қўйганини қарангки, дарахт танаси айрисимон бўлиб, иккига бўлиниб турибди. Пастси эса чуқур қилиб ковланган, томирларига болта урилган. Ҳарбий асирларни ишлатишганлиги кўриниб турибди. Аблаҳтар дарахт кундаларини ҳам ковлатиб олиб кети-шаётган экан-а! Бундан ўта муттаҳамлик бўладими, дунёда!

Тишларим беихтиёр гижирлаб кетди. Пастга тушиб, пулемёт стволини бояги айрисмон дарахт кундаси орасидан ўтказиб ўрнатдим. Энди бизга ҳар қандай танк ҳужуми ҳам беҳатар эди. Тўрт жуфт гранатамизни сал нарироққа қўйиб, керак бўлса бир нечта танкни портлатиб юборишни мўлжаллаб турибмиз.

Подполковник айтганидай, бизникилар биринчи бўлиб ҳужумга ўтишди. Пиёда аскарларимиз «Ура» садо-ларн остида ўринларидан туриб югуришди. Танк ва артиллериямиз индамасди. Немислар роса ўққа тутишди, тўплардан отишди. Жангчиларимиз бироз чекингандай бўлдилар. Немис бизникиларни кам деб ўйлади, шекилли, аввалги планидан қайтиб, ҳужумни эрталабгача қолдирмай, тўсатдан қарши ҳужумга ташланди. Гитлерчилар жон-жаҳди билан югуриб, қурооллардан ўқ узиб, чопиб келишарди.

Мен уларни жуда яқин келтирдим-да, бор «ҳунар»имни кўрсатдим, пулемёт оғзини уларга тўғрилаб, роса отдим. Фрицлар саросимага тушиб, чекина бошлади, бизникилар эса танклар ёрдамида қарши ҳужумга ўтишди. Мен ҳамон пулемётимни сайратяпман. Немислар қардан отаётганлигимни билишмайди.

Пулемётни даст кўтарганимча, қочиб кетаётган немислар орқасидан югурдим. «Тигр»лар кўринди. Ётиб олдим. Орқадан бизнинг танклар етиб келишди. Танклар жанги бошланиб кетди. «Т-34» маркали ажойиб машиналаримиз немисларнинг мақталган «тигр» ва «фердинанд»лари билан яккама-якка олишишди. Мен нуқул немис танкларининг бензин солинган бакларини кўзлаб отаман. Бир-иккитаси портлаб, ёниб кетганлигини ўз кўзим билан кўриб, жомандирнинг жанговар топширигини бажараётганимдан хурсанд бўламан.

Қандини урсин, бизникилар ғолиб чиқишди. Немисларнинг катта қисми қочолмай қолди. Кўпларини асирга тушириб, қишлоқни эгалладик, ҳарбий асирларни ўлим чангалидан юлиб олдик. Махсус топшириқ бажарилди.

Днепр тўлқинларида

Окопларда диққинафас бўлиб ўтирибмиз. Ёмғир бўлса кечадан буён тингани йўқ. Гоҳ челақлаб қуяди, гоҳо суяккача сингиб кетадиган даражада шивалаб ёғади. Окопларда сув, солдатларнинг уст-боши шалаббо бўлиб кетган.

Олдинда Днепр дарёси... Танасига сиғмай қайноқ қалбдай жўш уриб оқади. Нарпги соҳилдан ўқлар визиллайди. Бош кўгариб бўлмайди. Шунга қарамай, дарёни сузиб ўтишимиз ва немисларни мудофаа маррасидан улоқтириб ташлашимиз керак. Буйруқ шундай!

Командир айтган вақтда тўпларимиз тилга кирди. Артиллериячиларимиз нариги қирғоқни роса тўпга тутишди. Шу пайт ҳужумга шайланилсин, деган буйруқ олдик. Танкларимиз қирғоққа яқинлашгач, солларга, қайиқларга тушиб, Днепрда суза бошладик. Тўлқинларга тўш уриб илгарилдик.

Станокли пулемёт взводига командир қилиб тайинланганимдан буён бешинчи марта жангга киришим. Ҳар сафар бир мўъжиза рўй бериб, омон қоляпман. Эҳ-ҳе, бу орада қанчадан-қанча йигитлар ҳалок бўлиб кетмади, дейсиз?! Ҳозир взводимизда иккита пулемёт бор. Иккаласини иккита кўҳна қайиққа ўрнатиб, ўқ узмай сузиб борардик.

Немислар бизни сезиб қолиб, аямай ўққа тутишди. Днепр лола ранг бўлиб оқди. Кўп кишилар дарёга ғарқ бўлиб кетди.

Энди қирғоққа кўтарилганимни биламан, бир гала немис рўпарадан туриб ўққа тутди. Уёғини билмайман...

...Госпиталдан тузалиб чиқиб, нима қилиб бўлса ҳам ўзимизнинг полкка етиб оламан деб уриниб кўрдим. Лекин йўлда адашганимдан кейин партизанларга қўшилиш пайига тушдим.

Мени шайтон оздирдими, яна йўлимни тополмадим.

Ниҳоят, оёқларим толиқди, тинкам қурий бошлади, кўз ўнгим қоронғилашди. Шундай бўлса-да, судралиб судралиб борардим. Бирдан катта йўлга чиқиб қолдим. Партизанларни бу йўлнинг ўнг томонда дейишган эди. Негадир, мен бу йўлга чап томондан дуч келдим. Катта йўлга тушиб олганимда, уйқу босган кўзларимни ишқалардим, холос. Кечаси билан йўл юрган бўлсам ҳам, чарчашга сўз бергим йўқ.

— Хальт, хальт!!!¹

Қутилмаганда бу ёввойи сўз қулогим остида жарапгларкан, бир дақиқа тўхтаб турдим-да, сўнгра орқага бурилиб, кенг дала бўйлаб қочишга тутундим. Бу яқин орада ўрмон бўлганида, эҳтимол, қочиб қутилардим. Лекин, ўн беш-йигирма қадам югурмасданоқ, немис мотоциклчилари тўрт томондан ўраб олишди. Пичоғимни қинидан чиқаришга ҳам улгуролмай қолдим. Немислар эса мени ўраб келишар, очкўз бўри каби менга ёпирилишарди.

Тик турганимча қотиб қолавердим. Қани энди пулемётим бўлса-ю, буларнинг ҳаммасини биттама-битта қулатиб, ер тишлатсам. Лоақал бирорта граната бўлсайдия! Ҳеч бўлмаса менга ҳамла қилиб келаётган олдиндаги дароз офицерни тилка-пора қилиб ташлардим. Афсус, қуруқ қўлмади! Бебошлик қилдим, гумроҳлик шу ерга бошлаб келди. Асирдаман, ҳа, фашистга ўзимни ўзим тутиб бердим. Бундан ортиқ бемаънилик бўладими, дунёда! Миямга бир фикр келди: «Немислар сўроқ қилганда: госпиталдан қочдим, ўз ҳоҳишим билан сизлар томонга ўтмоқчи эдим», дейман. Бунга асос бор эди. Эгнимда гимнастеркам йўқлигидан немислар бу гапимга ишонишлари мумкин.

Немис мотоциклчилари юзма-юз келмагунча қимирламай туравердим. Мени кўриб улар ҳайрон қолишди. Чўнтакларимни текшириб кўриб, ҳеч нарсга топиша ол-

¹ Хальт! Хальт! — (немисча) Тўхта! Тўхта!

мади. Немисчалаб нималарнидир сўрашди. Тушунмадим. Бош чайқаб туравердим. Мотоциклга босиб олиб кетишди.

Тонг ёришиб қолди. Атрофимга тикиламан. Тунда юрган йўлларимга қарайман. Мотоцикл ҳайдаб бораётган немиснинг орқасига ёпишиб олган иккинчи фриц оёғини кўтариб, кифтимга туртиб алланималар деб бидирлайди. Тушунмайман, башарасига қарагим, гапларини эшитгим келмайди. Фақат ўзимни-ўзим қойийман. Дунёга келиб нима кўрдим, наҳотки умрим тугаган бўлса дейман. «Йўқ, сен ҳали яшайсан, яшашинг керак, эшитяпсанми»,— дейди юрагим.

Қуюқ ўрмонзорга яқинлашиб қолдик. Шу ерда немислар мудофаада мустаҳкамланиб олишган экан. Тахмин қилиб кўрдим: шу ўрмон орқасида яп-яланг майдон бўлиб, унинг нариги четида яна дарахтзор бор. Бизникилар ўша ерда. Демак, мен тамомила бошқа йўлдан кетганман. Мана таваккалчиликнинг оқибати...

Мотоцикл тўхташи биланоқ, қаёқдандир немис офицери югуриб чиқди.

— Ҳа, русиш?— деди у менга тикилиб.— Нука пошель...

Мени мотоциклдан судраб туширишди. Тўппа-тўғри ўрмон ичкарасидаги ёлғиз уйга олиб боришди. Бу уйда урушгача ўрмон қоровули истиқомат қилган бўлса керак.

Тўрда, столга тирсак тираб, кўк кўз обер-лейтенант ўтирибди. У менга шунчаки бир назар ташлаб, стол устидаги пачкадан бир дона сигаретни олиб кир босган сап-сарик тишлари орасига қистирганича, ўз тилида нимадир деб бақириб юборди. Нариги бурчакда тўппончасини тозалаб ўтирган ефрейтор югуриб келиб, гугурт чақди-да, обер-лейтенантнинг тумшугига яқин олиб борди. Обер-лейтенант сигаретни жон-жаҳди билан сўратуриб, мендан рус тилида соқовланиб сўради:

— Шерикларинг қани?

— Қанақа шерикларим?— деб елка қисдим.

— Ҳм, айтгинг келмаяптими?— деди у менга яқинлашиб,— уста разведкачига ўхшайсан. Бу макринг ўтмайди. Сендақаларнинг мингтасини тилга киритиб, сайратганман. Қани, гапир, неча кишисизлар?

— Якка ўзимман, жаноб офицер,— дедим мугомбирона.— Чап қўлимдан ярадор бўлиб госпиталда ётувдим, дуруст қарашмади, озиқ-овқатнинг мазаси бўлмади, қочишга мажбур бўлдим. Ишонинг?!

— Барибир, шерикларингни қўлга туширамыз. Буюк герман армияси қўлидан қочиб қутиладиган зот йўқ дунёда. Шунин биласанми?

Яна елка қисдим. Обер-лейтенант яқинроқ келди-да, қулоғимдан тортиб, бирпас чўзиб, тиржайиб турди. Юзига тупуриб юборай десам шароит кўтармайди. Нима қилай, чидадим-да. У қулоғимдан қўлини олиб, сўради:

— Бизнинг мотоциклчиларни кўрганингда нега қочдинг? Асир тушгани келган киши қочадими?

— Қўрқиб кетдим, жаноби офицер, сал орқага чекиндим, холос.

У мени қўриқлаб турган автоматчиларга қараб олди.

Сигаретини сўриб, пешонасини буриштириб туфлаб ташлади-да, мени тагин гапга тутди:

— Госпитал қаердалигини аниқ биласан-ми? Билсанг, разведкачиларимизга сени ҳам қўшиб юборамиз. Операция бажарилгач, хоҳласанг жавоб бериб юборамиз, хоҳламасанг бизда қолаверасан. Уй-жой берамиз, онаси ўпмаган қизга уйлантирамиз. Уруш тамом бўлгач, истасанг бизда қоласан, йўқ-йўқ десанг, қишлоғингга қайтасан. Бу — сенга боғлиқ.

«Думинг йўқ, холос!— дедим ичимда.— Думинг бўлганда, тулкидан сира фарқ қилмасакансан». Уйланиб ўтиришнинг ҳожати йўқ эди. Шунинг учун оғзимга келган ёлғон-яшиқни гапиравердим.

— Ҳарбий госпитал бу ердан эллик чақиримча нарида. Мен уч кундан бери пиёда юриб бу ерга зўрға келяпман. Госпитал ёнида бир дивизияга яқин солдат, офи-

церлар бор. Хужумга тайёрланишанти. Мен ўлсам ҳам бормайман, ўзим ўшаларнинг қўлидан аранг қутилдим.

Обер-лейтенант ўйланиб қолди. Сўнгра валдирай бошлади:

— Хужумга тайёрланаётган эмиш, ҳам, хужумини кўзига кўрсатиб қўямиз, русларнинг.

— Нечта немисни ўлдиргансан?

Елкамни қисиб, бошимни чайқадим. Бирор марта ҳам жангда бўлганим йўқ, лекин худофаада турганман. Кўпинча хўжалик взводида картошка тозалаганман. Фалокат босиб, фронтдан анча узоқда бир марта ярадор бўлдим, вассалом,— дедим. Немисларга қаратиб бирор марта ўқ узишга тўғри келмади-я, ишонасизми? Ҳамманинг ҳам дунёдан умиди бор, кўплар уй-жойлик, болачақалик, отиб нима қиламан деб ўйладим.

Кўпми-озми, ишқилиб, немис офицерини ишонтирдим, шекилли, у бир-икки марта дўппослаб, бошқа савол бериб ўтирмади, соқчиларнинг бирини чақириб, қулоғига шивирлади. Мени ҳайдаб чиқиб, усти ёпиқ машинага солиб жўнатишди. Кун бўйи йўл юрдик. Кечқурун тўрт томони баланд девор билан ўралиб, деворлар тепасидан электр токи симлари ўтказилган жойга олиб келишди. Бу ер—ҳарбий асирлар қўли билан қурилиб, энди шу асирларнинг ўзлари азоб-уқубат чекаётган концлагерь экан. Тақдир мени шу ерга етаклаб келгани учун пешонамга бир мушт туширдим. Немис соқчиси тиржайиб турди-да, темир дарвозадан ичкарига итариб юборди.

— Шу ерда умрим тугайди, шекилли,— дедим ўзимга-ўзим.— Бу ажал қўрғонидан бутун чиқишнинг иложи бўлмаса керак. Кел, вазмин бўл, умидсизланма, номунид — шайтон!..

...Сесканиб уйғондим. Аъзойи баданим қалтирарди. Соғ қўлим билан кўзларимни уқалаб, теварак-атрофга қарасам, каравотда ётибман. Чап қўлим танғиб боғланган, зирқираб оғрийди. Ярадорларнинг «воҳ-воҳи»-ю, инграшлари қулоққа чалинади.

— Яхшиям тушимда содир бўлибди бу хунук воқеа!— деб юбордим беихтиёр.

Ҳа, тушга нималар кирмайди дейсиз.

Шундай қилиб, тўрт ой госпиталда даволандим. Сўнг-ра комиссия қилишди. Урушга яроқсиз деб уйга жавоб беришди.

Биринчи ўғил

Поезд Қаттақўрғон станциясига етар-етмас бирдан тўхтаб қолди.

— Об-бо, ҳар бир симёғоч ёнида тўхтаб ўтади-я, қанақа поезд бу ўзи!— деди кимдир асабийлашиб.

— Самарқанддан чиққанимиздан буён йигирма марта тўхтагандир, — қўшиб қўйди бошқаси, — одатда уч-тўрт жойда тўхтаб ўтиши керак эди.

Шу пайт оғир юк ортган поезд бўзлаганича Қаттақўрғондан Самарқанд тарафга ўтиб кетди. Биз тушган поезд энди қўзғалса керак десак, йўқ, боягидек жойидан қимирламай тураверди. Яна бирпас кутдик, юрмади. Ниҳоят, кондукторга мурожаат қилдик:

— Нега бунча тўхтаб қолдик?

Кондуктор муғомбирона кулиб:

— Ҳарбий сир бу!— деди.

— Биз пассажир поездида кетяпмиз-ку, қанақа ҳарбий сир бўлиши мумкин?— сўрадим тоқатсизланиб.

Олтмиш ёшлардаги серсоқол кондуктор ёнимга келиб ўтирди-да, менга бошдан оёқ қараб чиқгач, гап қотди:

— Қайси фронтдан, иним?

— Ҳарбий сир бу!— дедим жаҳл аралаш.

Қачон уйимга етаман деб ичимни ит тирнаб турганида унинг бу саволи гашимни келтирганидан: ҳарбий сир бу, амаки!— деб юборибман.

Қўлни кўрган кондуктор ҳо-ҳолаб кулиб юборди.

— Ҳа, нимасига куласиз?— сўрадим жаҳл аралаш.—

Пассажири поездининг станция яқинида бирдан тўхтаб қолганлиги ҳарбий сир бўлса, менинг қайси фронтдан келаётганлигим ҳарбий сир эмас экан-да?! Шунақами?

— Ҳазиллашдим,— деди кондуктор гуноҳкорона.— Поездимизнинг тўхташ сабабни ўзим ҳам билмайман. Ҳар ҳолда олдинда ҳарбий юк ортган поезд бўлса керак, деб ўйлайман.

Унинг гапи тўғри чиқди. Ҳадемай бошқа бир поезд «терга ботиб» пишқириб ўтиб кетди. Платформалар ҳарбий қурол-яроғ, асбоб-анжомга лик тўла эди. Ҳаммасининг усти бризент билан ёпилган.

— Ана, айтмабмидим?— деди кондуктор поездни кузатиб қоларкан.— Ҳозир урушнинг энг қизғин палласи. Поездлар ҳам ҳарбийчасига ишляпти. Ҳамма нарса фронт учун! Ҳамма ёқда ҳарбий интизом!..

Назаримда кондуктор менга таъна қилиб гапирётгандек бўлди. Яна кимдир: «ҳамма фронтга кетяпти, сен бўлсанг— фронтдан Каттақўрғонга қараб йўл олдинг» деяётгандек туюлди. Хаёлим бўлинди, ўйга толдим: Немисга қарши икки ярим йил урушдим. Ҳа, урушнинг энг қийин дамларини бошдан кечирдим. Буёғи оз қолувди, нима, қирқига чидаб, қирқ бирига чидамасмидим? «Чап қўлинг ярамайди, бир оёғинг ишқал, деб иккинчи группа инвалидлигига ўтказиб, уйга жавоб беришмаганида тек турармидим?! Бир томчи қоним қолгунча олишганим-олишган эди, фашистлар билан. Афсуски, инвалид бўлиб қайтдим...»

Хаёлларга ғарқ бўлиб поезд ўрнидан қўзғолганини ҳам сезмай қолибман. Орадан сал вақт ўтмай, Каттақўрғон станциясига келиб тўхтадик. Поезддан тушиб, вокзал майдончасига қараб юра бошладим. Ҳар ўн метрлар чамаси йўл босгач, бир тўхтаб, нафасимни ростлаб оламан. Яна йўлда давом этаман. Оёқларим зирқираб оғрийди, ўқ еган чап қўлим қақшайди, тинкам қуриганлигидан тезроқ юришга мажолим йўқ.

Бир амаллаб вокзал майдончасига етиб олдим. Бу

ерда ҳадсиз-ҳисобсиз одамларни кўриб, турган жойимда қотиб қолдим. Жангга шайланаётган солдат ва офицерларни эслатарди улар. Ҳа, керза этик кийиб, белини маҳкам боглаб олган девқомат йигитлар фронтга жўнашяпти, ота-оналари, қариндош-уруғлари, таниш-билишлари кузатгани чиқишган. Ҳеч ким кўз ёши қилмаяпти, аксинча, биров доира чалса, иккинчиси ўйинга тушади, ҳу нарироқдан най навоси майин таралади...

— Минг тўққиз юз қирқ биринчи йилнинг ёзида бизни йиғи-сиғи билан кузатиб қолишган эди,— дейман ўзимга-ўзим. — Ўшанда ота-оналаримиз тушунмаган эканлар-да! Мана қаранг, йигитларни қандай яхши ният, яхши кайфият билан фронтга жўнатишяпти. Халқимизнинг ғалабага бўлган ишончи катта. Қани энди, шу шерзодлар билан бирга урушга кирсанг. Бундай азаматлар билан немиснинг дабдаласини чиқариб ташлаш ҳеч гап эмас.

Очиғини айтсам, уларга қўшнлиб кетгим келдн. На чора! Иложим йўқ, инвалидман.

Изимга бурилиб, Карл Маркс номли кўчадан кетмоқчи бўлиб турувдим, қаёқдандир бир группа одамлар келиб қуршаб олишди:

— Қайси полкдан бўласиз?

— Қаёққа кетяпсиз?

— Менинг ўғлимни кўрмадингизми?

— Қачон уруш тугайди?

Одамларнинг Гитлер деган зотнинг отини ўчириб, уруш деган сўзни луғатдан умуман чиқариб ташлаш керак деб қаҳр-ғазабга тўлиб-тошганликлари уларнинг чақноқ кўзларидан, важоҳатларидан ҳам сезилиб турарди. Шу қора кўзларнинг барча саволларига уруш ҳадемай тамом бўлади, деб жавоб қайтаришдан бошқа иложим йўқ эди.

Вокзал ортидан паровоз бўзлаб юборди. Ҳамма поездга югурди. Мен ҳам аста-секин қадам ташлаб йўлимда давом этдим.

— Онажон, она, нон!!!— деган бўғиқ гўдак овози қулоғимга чалинди.

Ялт этиб қарадим. Қўчанинг четида беш-олти ёшлик бола қор устида ётибди. Эғнида қирқ ямоқ тушган кўйлаги бор, холос. Оёқ яланг, иккала оёғи ҳам шишган, ранги бўздек оқариб кетган. Фақат «нон — онажон, нон беинг» деб йиғлагани-йиғлаган.

— Кимнинг ўғлисан, отинг нима, уйинг қаерда?

Менинг бу гапимни эшитгач, бола ирғиб ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, мажоли йўқлигидан йиқилиб тушди. Лекин кўзларини мендан узолмай, ёлвора бошлади.

— Амакижон, пича нон беинг!

Юракларим эзилиб кетди. Урушнинг даҳшатли дамлари, юпун болалар, аланга ичида қолган қишлоқлар, оналарнинг дод-фарёди, чақалоқларнинг биғиллаб йиғлаши, бари — бариси кўз ўнгимда гавдаланди.

— Мен билан бирга борасанми?— сўрадим халтадан бир бурда нон чиқариб бериб.

— Бораман!— деб шинелимнинг баридан маҳкам ушлаб олди у.

— Лекин отингни айтсанг олиб кетаман.

— Отим — Қўчқор!— деди бола.— Энди олиб кетасизми?— деб қайта-қайта сўради сўнгра.

— Ҳа, олиб кетаман, ўғил бўласан менга!— дедим ички бир ҳис-ҳаяжон билан.

Болани кўтариб, уйга йўл олдим.

Эшикни тақиллатишимни биламан, онам «ким бу», деб ўқдек отилиб чиқди. Мени кўрди-ю, ҳайкалдек қотиб қолди.

— Менман, онажон, ўғлингиз Ҳамидман!

— Вой кўзларимнинг оқу-қораси болагинам, Ҳамиджон, сенмисан, эсон-омон қайтиб келдингми?— дея онам бағрига босди.

Унинг овозини эшитиб отам ҳам югуриб чиқибди.

— Бу ким, ўғлим?— кутилмаганда сўради онам.

— Бу — менниг ўғлим, онажон!— дедим солдатга хос жиддийлик билан.

Отам кўзининг қири билан болага бир қараб қўйди-да, сўради:

— Сен уйланмаган эдинг, чоғи? Ё бўлмаса ўша ёқда уйландингми?— Тагин қўшиб қўйди:— Одамлар қон кечиб, олов кечиб юрса-ю, бу киши кимгадир муҳаббат изҳор этиб юрган эканлар-да!

Қарасам, отам тўнини тескари кийиб оладиганга ўхшайди. Дарҳол «пластинкани» ўзгартирдим:

— Ўзингиз ўйланг, ёш гўдак қор устида оч ётса-ю, кўриб, кўрмасликка олиб ўтиб кетаверайми?! Фронтда-ку ноилож эдик.

— Хўш, бу болани нима билан боқасан?— гапга аралашди ҳалигача жим турган онам.— Ўзимиз кепакдан ёвғон атала пишириб еб кун кечириб турган бўлсак... Ёш гўдакка ёвғон атала татийдими, ўзинг бир ўйлаб кўр, Ҳамиджон болам!

— Ҳечқиси йўқ!— деди отам болани бошдан-оёқ кўздан кечиргач.— Рўзгорда борини баҳам кўрамиз.

Онам илиққина кулиб:

— Тўғри айтасиз, дадаси, бори билан бош бўламиз, ахир, «бир дона майизни қирқ киши» бўлиб еган-ку,— деди.

Иккаласи бараварига дастлабки фикрини ўзгартариб, болани фарзанд қилиб олишга рози бўлганидан теримга сиғмай севиниб кетдим. Шундай қилиб денг, минг тўққиз юз қирқ тўртинчи йилнинг 26 феввалида ўғиллик бўлдим.

Ўйимизда ёш бола бўлмаганиданми, Қўчқор тезда кўникавермади. Бир ҳафтадан сўнг бетоб бўлиб қолди. Бу орада унинг тилидан туркман боласи эканлигини билиб олдик. Қўчқор ота-опасининг исм-фамилиясини, ҳатто туғилган жойини ҳам аниқ билмасди. Каттақўргонга қандай қилиб келиб қолганлигини ҳам эслай олмайди.

— Биров ташлаб кетгандир,— деди онам уни ювинтириб бўлгач.— Майли, фамилиянгга ўтказиб ол. Қўчқор Самадов деб ёздир. Ота-онаси топилса бериб юборамиз. Ҳозирча болани касалхонага ётқизмасак бўлмайди,— қўшиб қўйди онам.

Қўчқорни Самадов деб ўз фамилиямга ўтказдим. Онам — Манғит бувини момо, отамни эса бобо дейдиган бўлди бояги бола.

Болани касалхонага жўнатадиган бўлдик.

— Бир ўзи қийналиб қолмасмикин?— деди отам.

— Ундоқ бўлса ўзим олиб борай, согайганигача бирга бўламан,— деди онам юракдан чиқариб.— Умид билан набира қилиб олдик. Ўзи нимжон, тагин бирор фалокат рўй бермасин.

— Кўнглимдагини топиб айтдинг,— деди отам боланинг бошини силаб.— Соппа-соғ бўлиб кетмагунча касалхонадан жилма, хўпми, кампир?!

Биргалашиб Каттақўргон шаҳар касалхонасига бордик. Аввалига ўрин йўқ, дейишди. Сўнгра отам бош врачни топиб, у билан узоқ гапиришди. Нима деди, нима қўйди, хуллас, отам бош врачни кўндирди:

— Об-бо, Самад бобо тушмагур-ей, хуллас, кабинетимни оладиган бўлдингиз-да,— деди бош врач отамнинг елкасига қўл ташлаб.— Ёш гўдакни тарбияга олиб савоб иш қилибсизлар, майли, кабинетимни бўшатиб берганим бўлсин!

Одамохунликни қаранг, бош врач Қўчқор билан онамга ўз кабинетини бўшатиб берди ва болани ўзим даволайман, деди.

Кунда касалхонага қатнайвериб чарчадим. Буниси ҳам майли-я, борган заҳотим Қўчқор қўлимга қарайди. Қуруқ қўл билан борган куним эркалашининг ҳам мазаси бўлмайди. Бирор нарса олиб борсам «Ота, отажон, эртагайм келасизми», деб атрофимда гирдикапалак бўлади, юзларимдан, кўзларимдан ўпади, дам менга, дам онамга ташланиб, шўх ўйнагиси келади. Шу эрка-

ланишлари эсимга тушса бирор парса олиб боргим келади. Лекин иложим қанча?! Уруш... Қимматчилик, нон, озиқ-овқат жуда танқис.

Бир куни онам ҳеч бўлмаса бирор пиёла қатиқ топиб кел, болага жуда зарур, деб қолди. Бозорга югурдим. Икки киши сут-қатиқ сотяпти. Навбат кутиб турганларнинг сон-саногини йўқ. Мен ҳам навбат олдим. Навбат кутиб турганларнинг бирдан қатиқнинг нархини сўрадим. Қиссаларимни қоқиштириб кўрсам, бир пиёла қатиққа ҳам пулим етмайдн. Нима қилсам экан, кимдан қарз олсам-а?— деб ўйланиб қолдим. Шунда кимдир «телпагинини сотақол, баҳор келиб қолди, барибир энди кераги йўқ-ку», дегандай бўлди. Уйга чопдим. Фронтдан кийиб келган яп-янги телпагимни олиб, бозорга шошилдим. Ҳеч ким сўрамади ҳам. Март ойида ким ҳам телпак кияди дейсиз. Барибир «қоқи баҳоси» бўлса ҳам сотмоқчи эдим. Бахтимга бир мўйсафид учраб қолди. Айтган баҳосига телпакни сотиб, қатиқ олгани ошиқдим. Бир пиёла эмас, бир коса қатиқ сотиб олиб, касалхонага бордим. Буни кўриб онам ҳам, Қўчқор ҳам терисига сиймай қувониб кетишди.

Қатиқ сабаб бўлдими, ёки бошқа бир сабабданми, Қўчқор ўша кунданоқ ўзини яхши ҳис эта бошлади, оёқ ва қўлларининг шиши қайтди, рангига қон югурди. Аста-секин тузала борди. Олти ой деганда батамом соғайиб кетди.

Қўчқор даволаниб уйга қайтган куни худди ўзидек, ўздан сал кичик ва каттароқ ўғил-қизларни кўриб, ҳангу-манг бўлиб қолди.

— Сира ҳайрон бўлма ўғлим!— дедим Қўчқорни эркалатиб.— Бири — аканг, иккинчиси — уканг, яна бошқаси синглинг бўлади. Ҳаммаларнинг ҳам фарзандларим бўласизлар.

Қўчқор хурсанд бўлганидан болаларга қўшилиб ўйнаб кетди.

Ҳа, у касалхонада даволанаётган кезларда мен бош-

панасиз қолган болалардан тагин уч-тўрттасини «топиб» олиб, уйимизга — отамнинг ёнига бошлаб келган эдим. Отам ёништ терувчи бўлиб ишлар, ундан келган даромад эвазига рўзгоримизни тебратиб турган эди ўшанда.

Одамдан яхши ном қолсин

Қўчқор касалхонага тушганидан сўнг орадан сал вақт ўтмай, Каттақўргон шаҳар партия комитетига бориб:

— Зерикиб кетдим, ўзимга яраша бирорта иш топиб берсангизлар,— дедим.

— Ишдан кўпи йўқ,— дейишди шаҳар партия комитетидагилар.— Қанақа ҳунарингиз бор?

Улуғ Ватан уруши бошланганига қадар ўрмон техникни бўлиб ишлаганлигимни, ҳозир эса бу юмушга қурбим етмаслигини айтдим.

— Ие, шошманг,— гапга аралашди менинг кадрларни ҳисобга олиш шахсий варақамни кўздан кечираётган баланд бўйли, қурра бурунли киши ташкилий бўлим мудирига мурожаат қилиб,— бизга худди шундай одам керак эди.

— Ҳм, ҳақиқатан ҳам бизбоп кишига ўхшайди,— гапида давом этди у варақадаги ёзувларни синчиклаб ўқир экан.— Қандингни ур, азамат, Москва остоналарида укаси Робижон билан бирга, бир полкда жанг қилибди-я! Буни қаранг, Леткорино қишлоғи учун бўлган тенгсиз олишувда ҳам жасорат кўрсатибди. Эҳ-ҳе, Можайск шоссесидаги танклар тўқнашувида оғизга тушибди-ю, камтарлик қилиб гапирмайди.

Василий Акимович таржимаи ҳолимни ҳам ўқиб чиқди, шекилли, Ростовни, Каменец-Подольскни озод қилишда актив иштирок этибди, Сталинград жангида жасорат кўрсатибди,— деди шаҳар партия комитетининг бўлим мудирига қараб. Сўнгра гапида давом этди: Генерал Греchkонинг 12-армиясидаги ажойиб пулемётчи-

лардан экан-ку! Днепр дарёсига биринчилар қаторида ташланибди-ю, сал бўлмаса ғарқ бўлиб кетаёзибди. У менга ўгирилди-да, мийғида кулиб:

— Урушни «Қизил юлдуз» ордени ва «Жасурлик учун» медалини олиш билан тамомлабсиз-да!— деди. Кейин шахсий деломни папкасига солиб, шаҳар партия комитетининг бўлим мудирига юзланди:

— Бизга юбора қолинг, ўрганиб кетади.

Шаҳар партия комитети ташкилий бўлимининг мудир ўрнидан туриб қўлни беринг оға, деди. Қўлимни узатдим. У қўлимни қадрдонларча сиқиб, илиққина кулди:

— Василий Акимович Мельник жуда тўғри таклиф қиляпти, шу киши билан бирга ишлайсизми?

— Мен солдатман, қаерга буюрсангиз тайёрман!— деб юбордим ҳаяжонимни босолмай.

— Сабзавот ва мева-чева сотишни ташкил этасиз, розимисиз?

— Розиман-у, бу маҳсулотларни қаердан оламан?— дедим.

— Колхозлардан,— деди Мельник.

Уша кундан бошлаб ишга киришиб кетдим. Буёғи Самарқанд, у ёғи Қашқадарё ва Бухоро областлари бўйлаб қишлоқма-қишлоқ юриб сабзавот, мева-чева тайёрлаш керак эди. Дастлабки икки кунда бир центнерга яқин қуруқ мева ва майиз тайёрладим. Бу урвоқ ҳам бўлмади. Лекин, ҳарна-да! Йўғидан бори яхши!— деди Василий Акимович кўнглимни кўтариб.— «Тома-тома — кўл бўлур», ғайрат қилавер, дўстим!

Яхши гап — жон озиғи! Мельникнинг шу бир оғиз яхши гапи менга далда бўлди. Бора-бора ишларим юришиб кетаверди.

Қайси бир кун кўчада инграб ётган тўрт ёшлик болани кўриб қолдим. Эшак аравани тўхтатиб ёнига бордим. Боланинг уст-боши йиртиқ, кир эди. Бунинг устига оёқяланг.

— Исминг ким, бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Исми — Айслон, — деди бола қўлимга қараб, — қойним оч, нон беинг.

— Оти Арслон бўлса керак, — деб ўйладим ва аравага ишора қилиб, кўнглини овладим:

— Бизникига борасанми, истасанг эшакка миндириб олиб кетай.

— Нон бейсангиз...

— Нон ҳам бераман, ош ҳам бераман, юрақол!

Арслон ё арманига, ёки бўлмаса озарбайжонга ўхшарди. Ота-онасини умуман билмайди. Бу ерга қандай қилиб келиб қолганини ҳам билмайди.

— Яхши қилибсан, ўғлим! — деди болани кўриб онам, — майли, борини баҳам кўрамиз. Ҳали уйимиздан кепак канда бўлганича йўқ.

Шу тобда отам тетикланиб кетди:

— Буёғини ўйлама, Ҳамиджон. Кеча, ўтган куни терган ғиштаримнинг пулини олганим йўқ, ҳали. Қўрқма, бир амаллаб эплаб кетамиз. Фақат одамларга яхшилик қил ўғлим. Яхшилик — яхшилик билан қайтади. Яхшилик ҳамманинг ҳам қўлидан келавермайди, бўтам! Дунёда одамдан яхши ном қолсин! Ҳа, яхшиликка нима етсин!..

Арслонни ЗАГСга олиб бордим. У ерда болани текшириб кўришди. Сўнгра 1940 йилда туғилган, миллати ўзбек деб гувоҳнома бериб, менинг фамилиямга ўтказишди.

Қунлар бири-бирини қувлашиб тошқин дарёдек оқиб ўтиб кетаверди, ҳаёт ҳам шундай... Бу орада рус фарзандлари — Иван Широков, Данат Клепиков, белорус Женья, татар Керим, яҳудий қизи Лиза, тожик Нурмаҳаммад, ўзбек болалари Рашид ва унинг синглиси Ойдин, Суннат, Сафаргул, Мирали, Мурод, Абдунаим деган бошпанасиз гўдакларни ўзимга фарзанд қилиб олдим.

Ҳар гал «янги» фарзандни етаклаб келганимда отам билан онам бир овоздан: «Ўнта бўлса — ўрни бошқа, қирқта бўлса — қилиғи» деб руҳини кўтаришарди.

Газеталар каттақўрғонлик Ҳамид Самадов турли миллат фарзандларидан ўн беш болани тарбияга олиб, вояга етказди, деб кўп ёзишди. Лекин, ана шу болаларни «топиб» олишнинг жуда қизиқ тарихи, ғалати воқеалари бор. Ҳаммаси ҳақида гапирсанг каттакон китобга ҳам сиғмайди. Шунга кўра баъзилари тўғрисида тўхталиб ўтишнинг ўзи кифоя, дегандай бўлади кимдир. Келинг шундай қила қолай:

Қайси бир куни Чироқчп районига бориб қолдим. Ҳаво иссиқ, дим эди. Йўлда кетяпмиз. Бири-бири билан қўлтиқлашиб, илон изи бўлиб кетган ҳадсиз-ҳисобсиз сўқмоқлар орқада қолиб, қум тепачаларига дуч келдик. Ҳу нарида қизил-сарғиш барханлар қотиб қолган океан тўлқинларини эслатади. Бархандан тезроқ чиқиб олгимиз келади. Чунки, кун ботгач, кимсасиз бу чўлда адашиб кетишимиз мумкин.

Юк автомашинаси бор кучи билан бўзлаб қанча олға интилмасин, ғилдираклари қумларни пайпаслаб бир жойда айлана бошлади. Шофер йигит уннайвериби терга ботиб жетди. Бунинг устига қуёш олдинга ўтиб, кабина ойнасига лагандай чўғ уриб турибди. Қарасангиз, кўзингиз қамашади. Мотор бўлса оғриниб тариллайвериби қулоқни қоматга келтиради. Шу маҳал отамнинг «эгри ҳам бўлса йўл яхши», деган гапи эсимга тушди. Машинани орқага буринг, дедим шоферга. Бурди. Узоқ ҳам бўлса эски йўлдан ҳайдади. Эртакларда айтилганидек «йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мўл юрдик», қуёш товада пишган қуймоқдай сузилиб, уфққа ёнбошлаганида катта йўлга чиқиб олдик. Ярим соатлардан сўнг қабристон устидан чиқиб қолсак бўладими?

Шофер йигит бу ерлардан юриб кўрмаган, билмасди. Иккаламиз маслаҳатни бир жойга қўйиб, шу ерда — қабристон этагидаги барваста тут дарахти остида тунашга қарор қилдик. Туш кўриб, ажиб бир воқеа кўз ўнгимда гавдаланди.

...Баланд тоғлар этагини ялаб ўтган шўҳоқар дарё

лабидаги сўлим боғда анор узиб юрибман. Сараллаб саралаб икки сават анор тердим. Гўё маржондай тиғиб қўйилган меваларга маҳлиё бўлиб, узоқ тикилиб қолибман. Бири-биридан гўзал ва йирик анорлардан кўз узгим келмай, бир умр шу ерда қолиб кетсам дейман.

Дарахтлар орасидан кимнингдир қораси кўринди. Кўзларим ўша ёқни излай бошлади. Ниҳоят, атлас кўйлагининг енгини тирсагигача шимариб олган бир қизни кўриб, унинг қаршисида тик қотиб қолдим. Бу — Санобар эди. Икки қўлида икки дона анор ушлаб менга жилмайиб турарди. Ўша икки дона қип-қизил анорни Санобарнинг ловуллаб ёниб турган алвондай ёноқларига ўхшатдим. У қўлидаги анорнинг бир донасини мен тарафга ирғитмоқчи бўлди. Икки кафтимни жуфтлаб, ҳовучимни кенг очиб турдим. Буни кўрди-ю, нимкосадай келадиган анорни қулочкашлаб отиб юборди. Ҳовучимга бахт қуши қўнгандай бўлди. Анорни ушлаб олдим-у, Санобарга кўрсатиб иккига бўлдим, доналари ҳақиқдай ялтираб турарди. Яримини Санобарга узатмоқчи бўлдим, лекин у ҳовучини очмади. Сакраб-сакраб дарё бўйига югуриб кетди. Қувлашга тутундим. У тўхтаб-тўхтаб қочар, мен бўлсам саватлардаги анорга ҳам қарамай кетидан югурардим. Санобар дарёнинг энг саёз жойидан бориб, бир-бирига кифт тегизиб ётган ҳарсанг тошларга оёқ қўйганича нариги қирғоққа сакраб ўтарди.

Санобар кийикдай тез-тез сакраб, тошдан-тошга ўтгач, бир жойда тўхтаб қолди. Мен ҳам жон ҳоврида югуриб бориб, унга қўл узатдим. У ҳам менга қўл чўзмоқчи бўлди. Сувга қарадим. Тош устида омонатгина тик турган Санобарнинг бутун қадди-қомати зилол сув бетида қалқиб турарди. Ирғиб унинг ёнига ўтмоқчи бўлдим-у, шалоп этиб сувга йиқилдим. Санобар ҳо-ҳо-ҳолаб кулганича, қани қўлингизни беринг, тез бўлинг деб шошилтирарди....

...Эртага Совет Армияси сафига жўнайман деб турганимда, Санобар ниманидир айтгани бизникига келган-

ди. У ҳовлимизга қадам қўйгани чўчирди. Отаси: агар ўша Ҳамидларнинг остонасига қадам қўйсанг, оёғингни қирқаман, деганмиш.

Бахтимдан ўргулай, отаси қишлоқдаги қариндошиникига кетибди-ю, Санобарнинг йўли очилибди. Икки қўлига иккита челақ кўтариб, бизникига сувга келди. Мен бўлсам, ўша куни даҳлизда энди тандирдан узилган кулча попларни дастурхонга яйратиб, икк-икк йиғлаётган онамнинг кўнглини кўтарай деб турардим. «Ха-фа бўлманг, онажон деб онаизоримга далда берардим. Укасининг яктагини бошига ёпиниб, юзини бекитганича эшик олдидан бир қиз лип этиб ўтиб кетди. Юришидан, эғинадаги кўйлагидан Санобар эканлигини билдим. Орқасидан тикилиб қолдим. У остонадан ҳатлади-да, тўғри ҳовлимиз тўридаги қудуққа қараб кетди.

— Э, хола, қудуқнинг қопқоғини бекитиб қўювдим, болалар очиб, сувга хас-чўп ташлашади,— дедим жўрттага. У яктагининг бир ёқасини кўтариб, қовоғини солди:

— Қачондан бери биз сизга хола бўлиб қолдик?

— Ие, Санобархон, сизми, қачондан бери биздан юзингизни яширадиган бўлиб қолдингиз? Ҳеч бўлмаса бизларникига келганда ундай қилманг, ҳаммаси ўзингизнинг одамларингиз-ку. Бунинг устига, маҳаллада биз бир-икки куплик меҳмонмиз, холос.

Санобар чиройли кўзларини менга тикиб, ўйланиб қолди.

Икки челақ сув тортиб, супага олиб чиқдим. Санобар кетимдан эргашиди. Даҳлизда тоғарада яна хамир қориштираётган онам суярани қоқаман деб, хаёл аралаш ёнбошига мушкиб кетди. Узича гудирлаб, ўрнидан кўз-галаётганида бизга кўзи тушди. Билдим: онам кўзларига тагин жиққа ёш олди, бизга узоқ тикилиб қолгуси, тўйиб-тўйиб қарагуси келди, лекин ўзини кўрмасликка олиб, даҳлизнинг тўрига ўтиб кетди.

— Эртага кетяпман,— дедим Санобарнинг нозик пан-

жаларни учидан беозор ушлаб.— Бир огиз сўзингга муштоқман.

— Ой бориб, омон қайтинг!— деди ички ҳаяжонини яширолмай.

Тўсатдан эшик тақиллаб қолди. Санобар челақларига ёпишди. Яна бир огизгина гаширишни илтижо қилдим. У бошқа ҳеч нарса демади. Фақат бир парча қоғозни узатиб:

— Ҳамма гап шу қоғозда ёзилган,— деди-ю, челақларини даст кўтариб, йўрғалаб қолди. Эшикка суянганимча Санобарнинг хатига кўз югуртирдим:

«Ҳамид ака!

Қиз боланинг ўгил болага хат ёзиши ҳаммага ҳам галати туялса керак. Шунинг учун хатини ўқиб кулманг. Мен Сизни ҳурмат қиламан. Биз ҳали ёшмиз.. Урушдан эсон-омон қайтиб келсангиз бўлгани. Кейин гаплашамиз. Санобар».

Хатда ўламан-куяман деган гап йўқ. Иболи қиз-да. Ақалли севаман, яхши кўраман ҳам демабди. Ўйинг бўлатуриб бу гапни мен дангал айтолмаганман-у, қиз бола ҳад қилармиди. Санобарнинг қўли билан битилган шу бир парча хат неча марта қор, ёмғир остида қолиб ивиб, анча саргайиб ҳам кетган. Лекин ҳарфлари ўчган эмас, ўзимни, қуролимни, совет солдати деган номни қандай сақласам, бу хатни ҳам шундай авайлаб-асрашга онт ичганман.

Огир дамларда ҳам, ажал ёмғирлари остида қолганимда ҳам, фронтда гоҳо бўладиган жимлик пайтида ҳам хатни оламан-у, ҳидлайман, кўзларимга суртаман. Баъзилар киши сира тушунмайдиган дуо ёзилган қоғозни тумор қилиб тақиб юришади. Менинг туморим — шу. Гоҳо кўнглимдан ўтказаман: «Ҳамидбой, шу хатни йўқотмасанг, ўлмай-нетмай, уйингга омон-эсон қайтасан. Борди-ю, хат йўқолса, вассалом...».

...Баданимга совуқ сув сепилгандай бўлди, кўзимни очсам, тонг бўзариб келяпти. Теварак-атрофга разм сол-

дим: Қабристон ўртасидан бир бола бизга қараб келяпти. Ёнида олапар ити ҳам бор.

— Ваня, ановини қара!— деб юборибман овозимнинг борича.

Шофер ирғиб ўрнидан турди-да, бу манзарани кўриб, дарҳол милтиғига ёпишди.

— Хўш, отмоқчимсан?— дедим.

— Бўри десам, бўрига ўхшамайди,— деди у кўзларини ишқалаб.

— Бўрига бало борми гўристонда, кўрмаяпсанми, кучук-ку! Анави боланинг ити бўлса керак.

— Бевақт нима қилиб юришибди бу ерда?— милтигини кифтига осиб, елка қисди шофер.

— Ҳозир болашнинг ўзидан сўраймиз.

Қўлимни кўтариб болани имладим. У кучугини олди-га солиб, қўрқмай биз томонга келаверди. Олапар бизни кўриб вовуллағач, бояги бола итнинг бўйнидаги ипидан маҳкам ушлаб тўхтатди.

Болага яқинлашдик. Ҳол-аҳвол сўрагани энди лаб жуфтлаган эдим, у йиғлаб юборди.

— Қорнинг очдир балки, ма, буни ол!— дедим бир бурда нон билан икки чақмоқ қанд узатиб.— Тез-тез еб ол.

Тўққиз ёшлик Нурмаҳаммад нон билан қандни худди биров тортиб олаётгандек икки қўллаб ушлаб бағрига босди.

— Биз билан бирга кетасанми, Нурмаҳаммад?

— Отамнинг қабрини ташлаб қаёққа кетаман? У шу ерга дафн этилган,— деди у катта ёшдаги кишиларга хос ақл-идрок билан.— Ҳали онамни топишим керак, Одина билан Ниёзниям қидиришпм керак.

Бу гапларни эшитиб, юракларим эзилиб кетди.

— Отамнинг қабрини биргаликда келиб зиёрат қилиб турамыз, онамни ҳам, онанг билан акамни ҳам топамиз. Юр бизникига!— деб таклиф этдим.

Нурмаҳаммаднинг олапарини ҳам машинага орддик.

Яккабоғ ва Шаҳрисабз районларидаги бир қанча қишлоқларда бўлиб мева тайёрлаб, яна Каттақўрғонга қайтдик. Нурмаҳаммад бизнинг ҳовлига қадам қўяр экан, уни бир гуруҳ болалар қуршаб олишди. Улар орасида ўзбек, рус, туркман, белорус, яҳудий ва бошқа миллат фарзандлари бор эди. Нурмаҳаммад болаларнинг дам унисига, дам бунисига қараб, ҳанг-манг бўлиб қолди.

— Уялма, сира уялма! — деди отам унинг пешонасидан ўпиб. — Бири уканг, бири аканг, синглинг бўлади. Қўшилишиб ўйнайвер.

Бунгача Иван, Рашид, Мирали, Суннат, Керим, Мурод, Лиза, Женя, Ойдин, Жумагул, Абдунам деган бошпапасиз ўғил-қизларни тарбияга олганимни Нурмаҳаммад билмасди. Ҳаммаси ҳам шу амакимининг болаларни бўлса керак, деб ўйлади чоғи, тез орада тил топишиб кетди.

Иван бошқалардан ажралиб турарди. У бошқа болаларга қараганда эслироқ эди. Бир кун Ваня болаларни йиғиб, нималардир ҳақида гапириб берапти. Ўзимни панага олиб қулоқ солиб турдим. Ваня қандай қилиб ўнг қўлидан ажралганлиги ва ҳарбий госпиталда даволангач, қандай қилиб Каттақўрғонга келиб қолганлиги, мен билан учрашганлиги тўғрисида ҳикоя қилиб берарди. У нималар деган бўлса, ҳаммасини бир қолига солиб гапириб бера қолай. Тингланг: Немис самолёти пулемётдан отиб ўтиб кетди. Биз тушган поезд суст борар, эҳтимол, у қалшироқ ўрмонни кўзларди. Катта йўл тарафдан яна самолётлар тўдаси кўринди. Бомбардирмончилар тўғри экспресс устига ёпирилди, вагонларга тегай-тегай деб учиб, жаладек ўқ ёғдирди, яна осмонга кўтарилиб, бомбалар ташлаб кетинди. Энг охири вагон олов олди. Поезд куюқ арчазорга кириб таққа тўхтади.

— Ҳамма ўрмонга, тезроқ ўрмонга! — деб сигнал берди машинист. Ҳаммамиз ўрмонга қочдик. Вагонлар бўм-бўш қолди.

Яхшиям ўрмонга кирдик, оламдан ўттишимизга сал қолди-я!— дедим ёнимдагиларга.

— Ҳозир куладиган вақтми, Ваня, овозингни ўчир!— деди кимдир.

— И-я, кулмай йиғлайми. Бошимга тегирмон тоши тушса ҳам ёш чиқармайман, шошмай туринглар, ўзимизнинг жангчилар учраб қолса, уларга қўшилиб кетаман.

Яна кимдир пичинг қилди:

— Қаҳрамонни қаранг-а, олдидан қора мушук кесиб ўтса, изига бурилади-ю, тагин кўзпмдан ёш чиқармайман, дейди. Нонни катта тишласанг ҳам, гапни катта гапирма, оғайни, бир бало қилиб эсон-омон қолишни ўйла!

— Сандақа қўрқоқлардан эмасман,— дедим,— ўнг қулоғинг билан ҳам, сўл қулоғинг билан ҳам эшитиб қўй, сен қайтсанг ҳам, мен қайтмайман. Ана кўрасан, жангчиларимизга қўшилиб кетаман. Болалар уйида қиладиган ишим ҳам йўқ энди.

Шу тобда ўрмон устида қўш қанот самолёт пайдо бўлди. У тепамизда икки марта доира ясади. Кимдир парашютдан ўзини ташлади. Парашютчи очиқ майдончага тушмоқчи бўлди, шекилли, ҳадеб оёқларини ўша ёққа силкитарди. Лекин шамол зарб билан парашютни дарахтзорга учирди, парашютчи катта бир қарағай шохига илашиб қолди. Ҳаммаининг кўзи ўша кишида эди.

Ўрта бўй, яғринлари кенг, жуссадор, салобатли киши дарахтдан тушди, тўппончасини енг ичида тутиб, парашютни ерга кўмди, олга қараб ўн беш қадамлар чамаси босди, у ёқ бу ёққа қулоқ солди. Шу пайт мен югуриб, унга пешвоз чиқдим.

— Сен ким бўласан, бу ерларда нима қилиб юрибсан, болакай?— сўради парашютчи.

— Саёҳатга кетаётган эдик,— дедим.

У ўзимизнинг офицер, разведка ротасининг командири экан. Бизни қутқазгани келибди.

— Ҳамма йиғилди, ўртоқ офицер,— дедим. Болалар уйида пионер горнларида ҳам кўпинча мен рапорт берардим.

— Тан-тайёр солдатсан-ку, азамат!— елкамга қоқди командир.

— Энди меням разведкачи қилиб оласизми?

— Мумкин эмас, ёшсап,— деди капитан.

— Барибир сиздан қолмайман!— деб оёқ тираб олдим.

— Оббо азамат-е, чинакам рус фарзандисан-да!— деди у.

Капитан ўрмонзордаги пассажирларни тўплаб, бугун эрта тонгда немис-фашист босқинчиларнинг чегарамизга хиёнаткорона бостириб кирганлигини, Улуғ Ватан уруши бошланганлигини билдирди. Кейин:

— Немис самолётлари темир йўлнинг икки жойини бомбардимон қилиб, қўпориб ташлабди. Саперларимиз келиб тузатишади. Шом кирар-кирмас сизларни орқага жўнатамиз,— деди.

Шундай қилинди ҳам. Оқшом ғира-ширасида «Серго» паровози бўш вагонларни стаклаб келди ва ҳаммамизни миндириб қайтди.

Капитан биз тушган поездни янаги станциягача кузатиб қўйиши керак экан, у бизнинг вагонда борди. Мен унга тикилиб боқардим-у, бироқ дардимни ёришга сира ботинолмасдим.

Поезд симафорга яқинлашай деб қолди. «Станцияда кўп тўхтамаса керак,— деб ўйладим,— нима бўлса ҳам сўрайман». Ниҳоят, ўзимни тутиб олиб, сўрадим:

— Қайси қисмдансиз, ўртоқ капитан?

— Н-ҳарбий қисмданман,— деб қўя қолди у.

Нима дейишимни билмай, ерга қарардим. Шу топда капитан.

— Бирор кишинг армиядами?— деб сўраб қолди.

— Ҳа, отам армияда. Никифор Широков, лейтенант,— дедим.

— Шошма, лейтенант Широков-а, ўнг юзида доғи бор.
— Худди ўзи,— дедим кўз ёшларимни тўхтатолмай.
— Э, у менинг ротамда взвод командири-ку,— деди капитан,— бизга яқинда келган.

— Ҳозир қаерда у?

— Фронтда. Бу ердан чамаси саксон километрлар нарида. Соғ-саломат. Отанг жуда забардаст,— кулиб қўшиб қўйди капитан.

— Сиз билан бирга бораман, отамни кўриб қайтаман.

— Фронт линиясига сени қўйишмайди. Қўйишса ҳам... Йўқ, йўқ, олиб кетолмайман!— деди капитан қатъий қилиб.

Роса ёлвордим. Капитаннинг қўлидан ушлаб йиғлай бошладим. Барибир унамади. Бизни белгиланган жойгача кузатиб қўйиб, ўзи орқасига қайтди. Мен ҳам билдирмасдан изидан боравердим. Бу маҳал бизнинг поезд кўздан ғойиб бўлган эди.

— Капитан сезиб қолса ҳам бир ўзимни жўнатмайди,— хаёлимдан ўтказдим.— Балки раҳми келиб ўзи билан бирга олиб кетар-а?!

Ўйлаганимдек бўлиб чиқди. Капитан қайси бир поездга билет олиб вагонга чиқаётган эди, югуриб бориб, шинелининг баридан ушладим. Ялт этиб қараб:

— Ие, Ваня, қандоқ қилиб шерикларингдан ажралиб қолдинг?— деб сўради.— Мен сени ҳам жўнатувдим чоғи!

Вагондан ўзимни ташладим...

Капитан пахтадай оқариб кетди. Буни бир ўзини жўнатсам тагин бирор касофатга йўлиқмасин, деб қўрқди шекилли, вокзалдаги комендант ихтиёрига топшираман сени,— деди.

— Барибир қочиб кетаман, фронтга — отамнинг ёнига қочаман!

Паровоз сигнал берди. Поезд ўрнидан қўзғалди. Капитан мийиғида кулди-да, вагонга чиқ!— деди. Ирғиб вагонга чиқиб олдим.

— Майли, олиб кетаман. Лекин штабга топшираман, полк ўғли бўласан,— деди ҳалигача индамай келаётган капитан.

— Ихтиёрингиз, офицер амаки.

Капитан айтганини қилди. Мени полк штабining бошлиғига топшириб, ўзи қаёққадир кетиб қолди. Шу ерда бир кеча ётдим. Янаги куни Широков деган лейтенант мени излаб келибди. Дарҳол пайқадим. Капитан юборган уни. Афсуски, менинг отам эмас, бошқа Широков экан. Бир-бирига ўхшаш исм-фамилиялар кам дейсизми. Ҳафсалам пир бўлди. Бироқ, бу ердан кетмасликка онт ичдим.

Полк командири кумушсоч полковник штаб бошлиғига буюрди:

— Ваня Широков полк ўғли бўлиб қолади. Ҳарбий-часига кийинтиринг!

Мана, шундай қилиб, мен солдат ҳам бўлиб қолдим. Йўғ-е, разведкачи бўлиб олдим. Мени «полк ўғли» деб аташади. Бироқ, бу узоққа чўзилмади. Қайси бир қаттиқ отишма пайтида ўнг қўлимни осколка юлиб кетди. Бир қўл бўлиб қолдим. Госпиталда узоқ даволандим. Сўнгра бир гуруҳ инвалидлар қатори Каттақўрғонга келиб қолганман. Кўчада санқиб юрганимда мана шу уйнинг эгаси Ҳамид амаки ота-онасининг ёнига етаклаб келди. Қарасам, бу ерда мендан бўлак яна беш-олтита бола бор экан. Иноқлашиб кетдик...

Ваня Широков ҳикоясини тамомлар экан, болалар оғир хўрсиниб қўйишди.

Уларнинг урушга бўлган нафрати чўғдек ёниб турган кўзларидан ҳам билиниб турарди.

Буларни қандай қилиб боқамиз энди, деб бошим қотиб турганида, яна бир рус бола уйимизда пайдо бўлди. Данат исмли бу болани отам билан онам етаклаб келишибди. Мен ҳам танигандай бўлдим уни. Данат жуда озғин, ҳатто қовурғалари кўриниб қолганди. Беҳол, бе-

дармон, юргада у ёқ-бу ёққа чайқалиб кетади, қалтирайди.

— Қуп-қуруқ суяк-ку, бу!— дедим отам билан онамга.— Энг тўйимли овқат бериб боқмасак одам бўлиши қийин.

Ростини айтсам, ўзимиз ҳам тўйиб овқат емасдик ўшанда.

— Танимаяпсанми?— сўради отам.

— Қаердадир кўрганга ўхшайман.

— Ўзимизнинг маҳалладаги етим бола-да! Эсингда борми, урушдан икки йил аввал кўчиб келишувди. Жудаям қийналиб қолибди, отанг билан маслаҳатлашиб тарбияга олсак дедик. Шунча бола сиққан уйга яна бир бола сиғмай қолибдими?! Майли, «ўнта бўлса ўрни бошқа — қирқта бўлса қилиғи» деганлар-ку!

Онамнинг бу гапларини эшитиб, фронтда кўрган-кечирганларим, айниқса оч-яланғоч қолган гўдакларнинг поласи, немислар отиб ташлаган бегуноҳ болаларнинг мурғак мурдалари кўз ўнгимда гавдаланди...

...Сталинград яқинидаги стратегик жиҳатдан муҳим бир қишлоқни фашистлардан тозалаш ҳақида буйруқ олдик. Тиш-тирноғига қадар қуролланган гитлерчилар қаттиқ қаршилиқ кўрсатишди. Саккиз марта ҳужум қилдик, саккиз марта ҳам қайтаришди бадбахтлар. Тўққизинчи марта танклар ёрдамида ҳужумга ўтдик. Бу гал фрицлар ҳийла ишлатишди. Аввал аёлларни, улар кетидан болаларни ҳайдаб келаверишди. Икки орадаги масофа яқинлашгач, гитлерчилар окопларга писиниб олиб, олдиндаги хотин-халаж ва бола-чақаларга рус тилида буйруқ беришарди:

— Русишь, олғал!

Аёллар ва болалар изиллаб чопишар, ҳолдан тойганлари ўзларини таппа-таппа ташлаб, қимир этмай қолишарди. Бунини кўриб немислар пулемётлардан ўққа туттишар, одамлар тутдек тўкилишарди.

— Отилмасин!— деган команда эшитилди. Танклариниз ҳам бир лаҳза тўхтаб қолтишди.

— Душман қуршаб олинсин!— тагин команда берилди.

— Самадов, пулемётнинг билан чап қанотга югур! Иванов — ўнг қанотга! Буйруқсиз ўқ узилмасин!

Пулемётларни судраб, инқиллаб, терга ботиб эмаклаймиз, душманни халқага олишга ошиқамиз. Ниҳоят, командир айтган жойга етиб бордик. Ҳа, ўзпям душмanning нақ биқинидан чиқибмиз. Осмонда уч марта қизил ракета пайдо бўлганида пулемётларни сайратиб юбордик. Фашистларни ҳар иккала ён бошидан ўққа тутдик. Аблахлар буни сезгач, нуқул олдинда бораётган аёллар билан болаларга қаратиб отишди. Хайрият, улар бирдан ётиб қолтишди. Бу маҳал бизнинг артиллерия тўппа-тўғри нишонга олиб, немислар турган жойни роса савалади. Тўплар овози тингач, ҳар икки қанотдан ҳужумга кўтарилдик. Фрицларнинг қочгани-қочолди, қочолмагани қўл кўтариб асирга тушди. Қанчадан-қанча болалар, уларнинг онаизорларни бекордан-бекорга ўлиб кетди. Улар учун немислардан қаттиқ қасос олдик.

...Ўша воқеани эсларканман, мана, ҳозир рўпарамда турган рус фарзанди — Данатга қараб, кўнглим бузилиб кетди, кўзларимга беихтиёр ёш югурди.

Данат тарбияга олган болаларимнинг ўн бешинчиси эди. Уни ўн ёшлик чоғида — уруш арафасида кўрганман. Бўлимли, чаққон бола эди. Мана энди уни кўриб, кўзларимга ишонмайман: шундай дўмбоққина боладан қуруқ суяги қолибди. Лаънати уруш болаларнинг ҳам тинкасини қуритди.

Данатнинг тоби қочиб қолди. Отам билан онамдан, кимлари бор, деб сўрасам, холасидан бўлак ҳеч кимни йўқ, бу бечоранинг дейишди. Холаси ҳам ўзи билан ўзи обора.

...Данат туғилмасдан бир ой илгарди отаси ўлган. Тўрт ёшлигида онадан ажралган. Шундан кейин холаси

тарбияга олган уни. Иваново областининг Родники шаҳридан Каттақўргонга кўчиб келганларидан сўнг орадан сал вақт ўтмай Улуғ Ватан уруши бошланиб кетди. Данат холасиникида тураверди. Уруш йиллари халқимиз бошига оғир кулфат тушди. Кўпгина аёллар бева қолди, болалар етим қолди. Озиқ-овқат танқис эди. Шундай кезларда Данатлар хонадони ҳам анча қийналиб қолди. Болани ўлим чапгалидан юлиб олиб қолиш керак эди. Холаси рози бўлгач, у бизникига келди, ўн тўрт бола орасида ўсиб-улгайиб, кам бўлмади.

Тўрт халта кепак тарихи

Болалар кўпайган сари ташвиши ҳам орта борди. Ўн беш болани боқиш ҳазилми, дейсиз?!

Бир куни гапдан-гап чиқиб, отам маслаҳат бердилар:

— Болаларни ўқитишга-ку имкониятимиз йўқ. Бирорта ҳунар ўргатсак дейман.

— Қанақа ҳунар ўргатишимиз мумкин?

— Мен гишт теришни ўргатаман. Сен ҳам қўлингдан келганини...

Отам уста гишт терувчи эди. Мен бўлсам уруш бошланиб кетиб, дурустроқ ҳунар ўрганолмадим. Ҳозир инвалидман. Болаларга нимани ҳам ўргатишим мумкин.

Болалардан Қўчқор, Рашид, Мирали, тагин бир-ик-китаси отам — Самад бобога шогирд тушишди. Орадан уч-тўрт ой ўтмай, улар бинойидек гишт терадиган бўлиб қолишди. Рўзгоримизга оз бўлса-да қўшимча даромад кела бошлади. Лекин барибир қийин эди. Болалар сомон тўшақда ётишарди. Қўрпа йўқ, қўрпача йўқ, кийим-кечаклари қирқ ямоқ...

— Ҳозир асосан уларнинг қорини тўйғазиш керак!— деди отам болаларни синчиклаб кўздан кечираркан.— Бир амаллаб ппшиқчиликка чиқиб олсак бўлгани...

Уйланиб қолдим. Озиқ-овқат тугаган, супра қуруқ, бозорга чиқариб сотадиган яхшироқ буюм ҳам йўқ, уйда.

— Этигимни сотаман!— дедим отамга.

Етишмовчилик қурсин. Ноиложликдан нима ҳам қилардик. Отам индамади. Демак, билганиниги қилавер, дегани бу.

Жангдан кийин келган шинель билан этикни сотишдап бошқа иложим йўқ эди.

Бозорга бордим. Биров у деди, биров бу деди. Шинелга икки халта кепак, этикка бир халта шрот бермоқчи бўлишди. Баҳоси сал ошармикан деб тушгача кутдим. Йўқ, қайси харидор савдо қилмасин, бундан ортиқча беролмайман, баҳоси шу, дейди.

Қарасам, бозор тарқалиб боряпти. Бир зумда одамлар сийраклашиб қолди. Энди нима қиламан, деб турувдим, ёшгина бир йигит ёнимга келиб сўради:

— Хўш, тога, шинель билан этикка нима берай?

— Берганиниги беравер-а!— деб юборибман жонидан тўйган одамдек.

— Сотадиган бўлсангиз, баҳосини айтинг-да!

Қарасам, йигитча изига бурилиб кетадиган...

— Пул керак эмас, ун-пуни берсангиз бўлади, иним,— дедим. Йигит кулди:

— Ун отлиққа топилмайди-ю...

— Бўлмаса нима берасиз?

— Тўрт халта кепаним бор, хохласангиз...

— Хўп бўлади, м-майли!— деб юборибман.

Шинель билан этикни тўрт халта кепакка алиштириб, уйга қайтдим. Роса аталахўрлик бўлди ўша оқшом.

Келгуси куни дўконда мева-чева сотиб ўтирган эдим, қаёқдандир Василий Акимович Мельник келиб қолди. Совуққина саломлашди-да, бақириб юборди:

— Сенга нима бўлди, Ҳамид! Уст-бошингга қараб бўлмайди. Этик билан шинелинг қани? Сотиб ичишга улгурибсан-да!

— Ахир менинг бола-чакам кўп, уларни боқишим керакми?!— ўзимни тутолмай мен ҳам бақриб юбордим.

— Ўйлаб топган гапингни қара-я! Ахир, сен бўйдоқ-сан-ку, ҳужжатларингда шундай деб ёзилган-ку! Ўз қўлинг билан шундай деб ёзгансан-ку!

Ўзимни бироз тутиб олиб, дедим:

— Ишонмасангиз уйга юринг. Ўз кўзингиз билан кўрасиз.

— Машинага ўтир!

Василий Акимович ҳовлига кирди-ю, ўн беш болани кўриб, елка қисиб қолди. Сўнгра болаларга бирма-бир разм солди: бири оёқ яланг бўлса, иккинчисининг қўйлагига йиртиқ, яна бировининг шими қирқ ямоқ... Рус, ўзбек, белорус, яҳудий, туркман болалари... Бири-биридан кичик, бири-биридан нозик..

Василий Акимович болаларни тағин бир бор бошдан оёқ кузатаркан, ўзини тўхтата олмади, кўзларида ёш ҳалқаланди. Мени бағрига босди. Отам — Самад бобонинг, онам — Манғит момонинг пешонасидан ўпди.

Ҳайронман, қанақа одамсан, ўзинг. Инвалид бўлсанг. Егани ҳеч нарса йўқ. Бунинг устига битта-иккита эмас, ўн беш болани тарбияга олибсан?! Қел, мен ҳам сенга қўлимдан келгунча ёрдамлашаман.

Василий Акимович шу заҳотиёқ мени уйига олиб кетди. Телефон қилиб, Евдокия Петровна Ситникова деган аёлни чақиртирди.

— Бугундан бошлаб Ҳамидга ҳоли-қудрат ёрдамлашиб турасиз,— деди Ситниковага юзланиб,— бола-чақасини кўнайиб кетибди.

— Қўйинг шу ҳазилнингизни,— кулди Евдокия Петровна.— Ҳамид, ҳаммага маълум, бўйдоқ-ку!

— Бўйдоқликка-ку, бўйдоғ-а, аммо бола-чақасини кўп бўйдоқлардан-да!

Ситникова ҳайрон бўлиб, менга қаради.

— Василий Акимович тўғри айтяптилар,— дедим.— Бола-чақа кўнайиб кетди.

Евдокия Петровна ҳамон ҳайрон эди. Василий Акимович менга бир бухонка ион бериб, тайинладн:

— Ҳозирча топганим шу! Болаларга яхшироқ қараш... Евдокия ҳам бу ёқдан кўмаклашиб туради. Биз бир ёқдан-сиз бир ёқдан дегандай, мен ҳам қўлимдан келганини аямасман. Асосий мақсад — болаларни эсон-омон асраб қолиш...

— Ҳа-а, энди тушундим,— деди Ситникова илиққина кулиб.

— Тушунган бўлсангиз, Ҳамид билан бирга бориб, болаларидан хабар олинг!

Уйга қайтиб келсам, этигим билан шинелимни сотиб олган йигитча ўтирибди. Уни кўриб юрагим шув этиб кетди. Тўрт халта кепакни қайтариб беринг деса-я!.. Яхшиям, Евдокия Петровна болаларни кўрибоқ, улар билан андармон бўлиб қолди...

Йигитча нимадир айтмоқчи бўлди, лекин негадир тили бормади. Кепакни сўрагани уялаётгандир, дегандай бўлди кимдир.

— Хўш, хизмат?— сўрадим безовталанаётганлигимни билдирмасликка уриниб.

— Отам, акам роса адабимни беришди,— гап қотди йигитча ерга қараб,— этик билан шинелни эгасига олиб бориб бер, дейишди. Олиб келдим.

— Кепакнинг бир халтасини еб қўйганмиз-ку, иним,— қолгани шундоққина турибди. Олиб кетаверинг, аммо бир халта кепак қарздорман.

— Нималар деяпсиз, ўзи?— сўради у аччиқланиб.— Уйдагилар кепакни қайтариб олиб келма тагин, деб таъинлашди. Ўша одамга бизлардан салом айтиб қўй, дейишди ҳатто. Отам отангизни, акам ўзингизни ташир экап.

Йигитча билан бир ниёла чой устида пнча гурунглашдик. Маълум бўлишича, у меннинг шинелим билан этигимни тўрт халта кепакка алиштириб олгач, отаси билан акаси кимдан олдинг деб сўрашибди. Йигитча

менинг бўйи-бастимни, ранги-рўйимни, бир қўлим тангиб боғланганини, бир оёғимга оқсашимни, хуллас, ҳамма — ҳаммасини таърифлаб берибди. Шунда отаси бундай дебди:

— Ўша одам Самад бобонинг катта ўгли — Ҳамид деган йигит бўлади. Яқинда фронтдан инвалид бўлиб қайтган деб эшитувдим. Бошпанасиз қолган болалардан ўн бештасини тарбияга олибди. Бир бориб кўриб келаман деб сира вақт тополмаяпман. Самад бобонинг ўзням жуда ажойиб инсон. Бир дона майишни қирққа бўлиб ейдиган кишилар хилидан. Бизга кўп марта яхшилик қилган. Минг тўққиз юз қирқ учинчи йилнинг қирчиллама қишида бир қоп ун сўраб борувдим. Йўқ демади. Бир челақ зиғир ёғи ҳам қўшиб бериб юборди. Ўзига тўқ эди, ўшанда. Уччала ўгли ҳам фронтда эди-я! Топган-тутганини одамлардан аямасди барака топгур. Шундай олижаноб кишининг инвалид ўғлининг этиги билан шинелини олиб келдингми-а? Бор, ҳозирнинг ўзидаёқ обориб бер! Яхшилик-яхшилик билан қайтсин. Фронтдаги ўғилларининг ҳам дарагини билиб кел.

Шундай деди-ю, йигитча ажабтовур бўлиб кетди. Отангизни кўриб, отамдан салом айтишим керак деди. У киши бозорга — майда-чуйда олгани чиқиб кетувдилар-ку, десам, бўлмаса, фронтдаги ўғилларидан хат-хабар борми, деб сўраб қолди.

— Укам Азимжон уруш бошланганида чегарада эди. Ҳозир ҳаракатдаги армияда — фронтнинг энг оловли жойида. Кичик укам Робижон билан бирга Москва остоналарида немисларга қарши жанг қилганмиз. Сўнгра ажралишиб кетдик. Мен аввал алоқачилар взводига, кейинчалик пулемётчилар взводига тушдим. Робижонни зенитчилар бўлинмасига олишди. Ҳозир ҳам зенитчи артиллерияда. Яқинда «Жасурлик учун» медали билан мукофотланибди. Хат келди, руҳи тетик, немисларни суриб боряпмиз, деб ёзибди.

Қуёш ҳам товада пишган қўймоқдай сузилиб, уфқ-

қа җыбошлади. Эшикдан Евдокия Петровна кириб келди.

— Энди менга жавоб берасиз, кечикипман,— деди бояги йнгитча.— Отангизга кўпдан-кўп салом айтиб қўйинг.

Кузатиб қўйдим. Бироқ, шунча гаплашиб ўтириб, исмини, отасининг отини ҳам сўрамабман унинг. Отам бозордан келганидан сўнг бўлган воқеани гапириб берган эдим, сира эслай олмайман, ким бўлди экан-а? деб елка қисади. Уша йили йнгиб қўйган анча-мунча буғдо-йимиз, унимиз бор эди, анча-мунча кишиларга қўлдан келганча ёрдамлашдик, лекин қайси бири эсимда ҳозир, ўғлим, деди.

— Шунча яхшилик қилиб, ҳатто бир-бирингизнинг исм-шарифингизни билмайсизлар-а,— гапга аралашди Ситникова.— Қандай гўзал табиатли, ички дунёси бой, қалби булоқдек соф кишиларимиз бор-а! Немис-фашистларни Ватанимиз тупрогидан улоқтириб ташлаётганлигимизнинг боиси ҳам мана шунда эмасмикин?!

...Евдокия Петровна бизникига тез-тез келадиган бўлиб қолди. Ҳар келганида ё шўрва, ёки бўлмаса бўтқа кўтариб келади. Василий Акимович Мельник худди шундай деб тайинлаган. Энди болаларнинг тақдири учун Ситникова ҳам биз билан барабар қайғурадиган бўлди. Болалар Евдокия Петровнага чин ихлос қўйиб, уни Дуся хола деб атайдиган бўлиб қолишди.

Қунлар ўтиши билан болалар анча тетиклашиб қолди. Уст-бошларининг кам-кўстини тўғрилаб олдик. Турмушимиз бироз изга тушгандай бўлди.

Келин келган кун

Уруш тугай деб қолди. Болаларим ҳам анча тинч, рўзгорим ҳам. Бир ёқдан ўзим ишлаб топаман, иккинчи томондан отам гишт териб, уйга ризқ-рўз ташийди. Яна

Суратда: Ҳамид ака Самадов ўз рафиқаси Санобар опа билан.

бошқа бир ёқдан Дуся хола жонимизга аро кияпти. Василий Акимовични айтмайсизми?! Ҳафтада бир марта ҳолимиздан хабар олиб туради. Турмушни анча изга тушириб олганмиз.

— Энди бир бошининг иккита қилишинг керак, ўғлим!— дейишди отам билан опам.

— Бунча бола-чақа билан ким ҳам тегарди менга,— бунинг устига қип-қизил камбағал бўлсам.

— Санобар-чи?

— Ўн саккиз-ўн тўққиз ёшлик дилбар қиз 15 бола-нинг устига ҳовлингизга келадими ахир?!

— Сени севади-ку, ўғлим!

— Севади-ку эмас, севарди-ку, денг!

— Балки ҳозир ҳам севар. Сен қаёқдан биласан,— сўради онам.— Ўзи билан гаплашиб кўриш керак.

— Ким гаплашади?

— Ким бўларди, онанг-да!— деди отам.— Дуся хола-ни онангга муовин қилиб тайинлаймиз. Иккаласи «пишириб» келар-да.

Дил чироғим ёнгандай бўлди. Кошкийди, «пишириб» келишса,— дедим.

Санобар урушга кетаётганимда ҳам «сизни дейман, ой бориб омон келинг!», деганди. Минг тўққиз юз қирқ иккинчи йили еттинчи синфни тамомлаб, Каттақўрғон шаҳридаги «Учинчи беш йиллик» тикувчилик артелига ишга кирган. Бир печа ой шогирдлик қилган. Сўнгра бичиш-тикиш ишларига қўли қовушиб кетгач, мустақил тикувчи бўлиб ишлай бошлаган. Коллектив ўртасида обрўси баланд бўлган.

Онам билан Дуся хола мени етаклаб, артелга олиб боришди. Мени ташқарида қолдириб, иккаласи тикувчи хотин-қизлар ишлаётган хонага кириб кетишди. Бир соат кутаман дарак йўқ, икки соат кутаман дарак йўқ. Юрагимни ҳовучлаб турибман. Бир маҳал онам билан Дуся хола чиқиб келишди. Иккаласининг ҳам юзларида табассум жилваланиб турарди. Бунни кўриб ўзимни анча енгил ҳис этдим.

— Қалай?— сўрадим тоқатим тоқ бўлиб.

— Қалай ҳам эмас, кумуш ҳам...— деди Дуся хола.

— Олтин экан-да, бўлмаса!—деб юбордим севинчим-ни яширолмай.

— Ҳа, олтин, болам!— деди онам киприкларига илашиб қолган қувонч ёшларини енгининг учи билан артаркан.— Лекин...

— Ҳали лекин-и... ҳам борми?

— Лекинсиз иш битадими, ўғлим,— деди онам ўзини дадил тутиб.— Қиз бола Ҳамид акамнинг ўзларига бир оғиз гапим бор, деяпти.

Юрагим орқага тортиб кетди: Асранди болаларингиз билан бирга турмайман, десайди ҳали. Унда нима бўла-

ди? Севги, муҳаббат деганлари, паҳотки, оҳори ўчмаган чиннидай чил-чил бўлиб кетса-я?!

— Ҳа, бунча нафасинг ичингга тушиб кетди?— ҳазиллашиб сўради Дуся хола.— Ёки Санобар билан учрашгани қўрқаяпсанми?

— Бўлмаса, сизлар йўлдан қолманглар,— дедим онам билан Дуся холага.— Бу ёғини каминангизга қўйиб бераверинг...

Санобар атайлаб дарвоза ёнида мени кутиб турган экан. Бир қарашда кўзларим кўзларига тўқнашиб кетди. У бошидаги дуррачаси билан юзини бекитди. Яқинроқ бориб, ҳол-ақвол сўрадим.

— Келганингиз учун раҳмат!— деди Санобар ҳамон ўша туришда.— Сизга бир оғиз қарз гапим бор эди.

— Ҳўш, жоним билан, эшитаман, Санобархон!

— Онангизга айтинг, бундан бўёп ишхонамга желиб юрмасинлар. Менинг ҳам ота-онам, қавм-қариндошим бор. Уйимизга совчи юборишса... ота-онамнинг ҳам розилигини олишса...

— Ўзингиз розимисиз, ахир?!

— Фронтга жўнаётганингизда нима девдим?

— Кутаман... Розиман,— деган эдингиз.

— Бўпти-да, гап битта, фақат сизни деганман!..

— Ахир, мен инвалидман-ку, устига-устак, 15 болани асраб олганман. Ҳеч қандай бойлигим ҳам йўқ. Ўйлаб кўринг, яна...— гапнинг ростини айтдим.

— Ҳаммасидан хабарим бор,— деди Санобар туфлисининг учи билан ер чизиб.— Ёшингиз мендан анча катталигини ҳам биламан. Лекин, буларнинг ҳаммаси меҳроқибатга ҳалал етказа олмайди, деб ўйлайман.

— Жуда тўғри айтасиз, Санобар!— дедим ҳаяжон билан.

Келгуси кун и совчи юбордик. Буни қаранг, Дуся хола ҳам қўшилиб борибди. Мени кўкларга кўтариб мақтабди.

— Мақтамасангиз ҳам биламиз,— дейишибди Санобарнинг ота-онаси,— одамшаванда йигит, Самад бобо-

нинг ўғиллари ҳаммаси ақлли, захматкаш.— Муносиб кўриб қизимизнинг номини тилга олишибдими, раҳмат, йўқ демаймиз. Розимиз, қўша қаришсин.

Совчилар хурсанд бўлиб қайтишди. Айниқса, Дуся холанинг оғзи қулоғига етгудек. Ҳайронман, бу рус аёлни нега бунча меҳр қўйиб қолди менга?! Йўқ, бир менга эмас, бутун оиламизга, асранди болаларимга меҳр қўйиб қолди. Икки гапнинг бирида «тезроқ уйланиб ол, ҳадемай уруш тамом бўлиб, йигитлар фронтдан қайтишса, қизлар ҳам ўзларига ортиқча бино қўйишади, йигит танлашади», деб ҳазиллашарди. Мана бугун Узоқ ака билан Мунаввар опаанинг қизи — Санобар менга турмушга чиқишга рози бўлганидан, ота-онаси йўқ демаганидан ўзида йўқ хурсанд у.

— Тўйга тайёргарлик кўриш керак!— деди отам опамга назарчан тикилар экан.— Топган-тутганингни бўлсқа ол, энди.

Онам эски сандиқни очиб, титкилаб кетди.

Эски латта-путталарни олиб бир жойга қўйди-да, сандиқнинг бир бурчагидан тугунча чиқарди. Отам билан менинг кўзларим онамнинг қўлларида эди. Тугунчани ечиб, онам битта тўн, белбоғ ва битта алвон кўйлакни олиб, отамга юзланди:

— Тишимнинг қавагида асраб юрувдим-а — буюрсин!

— Келинга бор-йўғи биттагина кўйлакми?— сўради отам ҳазиллашиб.

— Бори билан бош бўлади-да, дадаси!— деди онам ўзини ноқулай сезиб.— Битта ковуш ҳам олиб қўйган эдим, бу кунгача асраб келолмадим, тунов ҳафта сотиб, болаларга нон олиб берувдим.

— Санобарга совчи юборишни тагини бир ҳафта кечиктирсак, кўйлак билан тўнни ҳам бозорга олиб чиқаркансан-да!— пичинг қилди отам.

— Майли, ковуш олиш биздан,— дедим.

Тўй бўлгандан кейин, кичиккина бир давра ҳам қуриш керакда, ахир!

Василий Акимович Мельникка мурожаат қилдим:

— Макарондан бироз ёрдамлашасиз, ога!

— Бажонидил,— деди у ва Дуся холага топшириқ берди:

— Омбордан Ҳамид Самадовга икки килограмм макарон, олти бухонка нон ёздириб, олиб беришг!

Минг тўққиз юз қирқ бешинчи йил биринчи Май арафасида келиш келди — тўйимиз бўлди. Болалар ҳовлини чининдек қилиб тозалашди. Икки килограмм гурунч дамладик, таъмлигина макарон шўрва қилдик. Бошқа иложимиз йўқ эди. Ўзбекча, русча, белорус ва туркманча қўшиқлар янграб турди. Кичиккина тўй катта бир тантанадай ўтди.

Ниҳоят, биз орзиқиб кутган кун келди — уруш тамом бўлди. Ҳадемай укаларим Азимжон билан Робижон ҳам фронтидан қайтиб келишди.

— Келиннинг пойқадами ёқди,— дейишди маҳалладагилар.— Самад бобонинг уччала ўғли ҳам урушдан эсон-омон қайтиб келишди.

— Яхшилик — яхшилик билан қайтади-да, Самад бобонинг ўзи халқ учун кўп савоб ишлар қилган!— дейишди яна бошқалар.

Тўғри айтишади. Яхшилик ҳамманинг ҳам қўлидан келавермас экан.

Ифвогар ким

Шомда дарвоза тақиллади. Данат югуриб бориб, занжирин очди.

— Самадовнинг уйи шуми?— дўриллаган овоз эшитилди.

— Ҳа, қани ичкарига марҳамат!— таклиф этди Данат.

Ҳовлимизга икки киши кириб келди. Улар аввало уйни кўздан кечпришди, сўнгра супада овқатланиб ўтир-

ган болалар ёнига келиб, ҳол-аҳвол сўрашди. Бир пасдан кейин мени имлаб, гап бор дейишди. Уйга кирдик. Пак-пакана йигит чўнтагидан гувоҳномасини чиқариб, менга кўрсатди. Бу одам ички ишлар халқ комиссарлиги вакили экан.

— Хўш, хизмат?

— Биз билан бирга борасиз!— деди шериги жиддий қиёфада.

— Сабабини билсак бўладими?

— Ўшаёққа боргач биласиз!..

Баданимга совуқ сув сепилгандай бўлди. Хўп, майли деб уларнинг олдига тушдим. Тўппа-тўғри милисахонага олиб боришди.

— Бу ерга сизни нима учун олиб желишганини биласизми?— сўради майор формасидаги киши.

— Йўқ!

— Бўлмаса, мана бу дело билан танишиб чиқинг!— деди-да, у қўлимга бир папкани тутқазди.

— Яхши ўқий олмайман, ўртоқ майор, бирортаси ўқиб берса...

Майор кнопкани босди. Эшикдан ёшгина лейтенант кўринди:

— Эшитаман, ўртоқ майор!

— Берироқ келинг!

Лейтенант майорга яқиплашди-да, тургап жойида ҳайкалдек қотиб қолди.

Майор буюрди:

— Мана бу делодаги гапларини Самадовга ўқиб беринг!

— Есть!

Лейтенант мени бошқа кабинетга бошлади. Нима гуноҳим бор экан, деб юрагим така-пука...

Лейтенант делони варақлагапича босиқ овоз билан ўқий бошлади:

— Ҳамид Самадовни каттақўрғонликлар отнинг қашқасидек билншади. Фронтга ўз аризасига биноан кетга-

ни тўғри-ю, аммо лекини бор-да!.. Урушга кирмай ярадор бўлиб қайтди. Тагин иккинчи даражали инвалид эмиш. Бекор гап! Аслида, эшак аравадан йиқилиб, қўлини синдирган. Мана энди, Улуғ Ватан урушида оғир ярадор бўлганман, деб гердаяди. Уруш ҳақида гап кетганда оғзига келганини саннайди. Гўё у киши Днепр дарёсини кечиб ўтишда жасорат кўрсатганмиш. Ҳаммаси ёлгон. Тақиб юрган орден ва медаллар ҳам ўзиники эмас. Энди ўз қилмишларини хаспўшлаш учун ўн беш болани тарбияга олган. Отаси илгаридан бойвачча бўлган. Бир балоси бўлмаса, шундай қийин вақтда ўн беш болани боқиш ҳазил дейсизми?!

Лейтенант шу ерга келганида, ўзимни тўхтатаолмай, ҳо-ҳолаб кулиб юбордим.

— Майнавозчилик қилманг, сиз ҳозир қамоқдаги кишисиз!— дўқ урди лейтенант.

— Нима-нима, қамоқдаги кишисан, деяпсизми?— жаҳлим чиқиб кетди.

— Яна бир марта огоҳлантираман!— деди у сапчиб ўрнидан тураркан,— майнавозчилик қилманг!

— Ким ёзибди бу бўҳтонни, қайси ифвогарнинг қўли бордйкин?!..

Лейтенант қовоқ остида менга қараб қўйди-да: «Хўш, бу ёғини ҳам ўқийверайми, ижозат берадиларми?»— деб пичинг қилди.

— Уқиманг, қуруқ тухматни эшитгим келмайди. Аввал текшириб кўринг. Агар шу гапларнинг лоақал бир фойизи чин чиқса, мени қамаш уёқда турсин, отиб ташласангиз ҳам майли.

— Отнинг калласидек юраги бор одамга ўхшаб гапирасиз-а?— деди лейтенант ҳамон менга ишонмай.— Текширсак-текшираверамиз, лекин, билиб қўйинг ўзингизга ёмон бўлади.

— Текширинг, илтимос, фақат яхшилаб текширинг! У папкани қўлтиқлади-да, шу ерда ўтириб туринг, деб ўзи ташқарига чиқиб кетди.

Чуқур ўйга толдим: кимнинг иши бўлса бу? Қанақа помардлик, қанақа бўҳтон бу? Наҳотки, ички ишлар халқ комиссарлигининг ходимлари шу гапларга ишонишса-а? Шу тобда «ўт балосидан, сув балосидан ва қуруқ тухматдан асрасин», деган нақл эсимга тушди. Ваҳима босгандай бўлди ўзимни.

Хонага лейтенант кириб келди.

— Дело билан танишиб чиққанлигингиз ҳақида қўл қўйинг!— деди у папкани очиб.

— Қўл қўя олмайман, чунки бу ердаги гапларнинг ҳаммаси ёлғон,— дедим.

— Ўйлаб кўринг,— деди-да, лейтенант хонадан чиқиб кетди.

Роса кутдим. Ёлғиз ўзим ўтиравериб зсрикдим. Қаёққа кетдйкин бу лейтенант, деб эшикни очиб, ташқарига чиқмоқчи эдим, кнфтига милтиқ осган солдатга рўбарў келдим.

— Қаёққа, қани орқага қайтинг!— деди солдат милтиқни қўлига олиб.

— Об-бо, тухмат қопқонига илишибман-ку!— деб юбордим беихтиёр.— Буёғи нима бўлади энди?

Иложим қанча, ўтиравердим. Ўзимни ўйламайман, негаки, бояги папкадаги ёзувлар бошдан-оёқ ёлғондан иборат. Бироқ, болаларни ўйлайман. Аксига олгандай, отам билан онам, хотиним бугун қариндошимизникига қидириб кетишувди. Уларнинг йўқлигидан фойдаланиб, болаларни безовта қилишмасин, тағин.

Ўша кеча саҳаргача мишжа қоқмабман. Бирдан соқчи солдат эшикни очиб, деди:

— Сизни майор чақиряпти.

Майор эрталабки саломимга совуққина алик олди. Сўхбатни яна кечаги гапдан бошлади. Мен ҳам бўш келмадим. Чунки, бировдан кўрқадиган жойим йўқ.

— Ишингизни терговчига топшираман!— деди майор тўсатдан.

Унинг бу гапи томдан тараша тушгандек туюлди менга. Шунинг учун жеркиб ташладим:

— Қанақа ишимни, оқсоқол?!

Майор ғазабланди. Столни бир муштлаб, ўрнидан турди:

— Ўзингизни гўлликка солманг, Самадов! Ҳаммасини биламиз, қилмишларингиздан хабардормиз.

Кутилмаганда хонага Василий Акимович Мельник билан Дуся хола ва унинг турмуш ўртоғи Ситников кириб келишди.

— Хўш, ёғлиқроқ жой топдингми?— Сўроқсиз-истоқсиз дўконни қулфлаб, хайр-маъзурни насия қилиб қочибсиз?!— деди Ситников.

Сўнгра майорга ўғирилди-да, гап қотди:

— Сиздан илтимос, бизнинг рухсатимизсиз ишга олмаг бу кишини.

Майор ҳангу-манг бўлиб қолди. Мен бўлсам, қувончимни яширолмай, Василий Акимовичга ташландим:

— Сиздек одамларга жон садқа бўлса!..

— Нима гап, ўзи?— сўради Дуся хола майордан.— Бу ерда қандайдир бир англашилмовчилик борга ўхшайди.

— Ростданам шунақага ўхшайди,— деди Ситников оға.

Рўй берган воқеани қисқагина гапириб бердим.

Тажрибасизлик қилибсиз-да, ўртоқ майор!— деди Мельник делони кўздан кечираркан.— Бу ердаги гапларнинг турган-битгани нғво!

— Йғвогар ким ўзи?

— Бу ерда исм-фамилиясини ҳам кўрсатмабди, баччагар!— кулди Василий Акимович.— Шунча бўлмағур нарсаларни ёзишга журъат этибди-ю, фамилиясига желганда қуён юраклик қилибди. Бунақа шикоятни аноним хат дейишади.

Шундай қилиб йғвогар ким эканлигини била олмай, майорнинг кабинетидан чиқиб кетдик.

Сухбатдошим чуқур нафас олди-да:

— Болаларнинг тақдири нима бўлди, деб сўрамоқчисиз-да?— деди.

— Ҳа, уларнинг кейинги тақдири қизиқтиряпти,— дедим.

Ҳамид ака ҳикоясини давом эттирди:

— Ҳаётнинг йўллари кўп ва хилма-хил. Ҳар ким ўзига ярашасини танлаб олади. Мен тарбиялаган ўн беш миллат фарзандлари ҳам ўзларига мақбул бўлган ҳаёт йўлини танлаб олишган. Уларнинг тақдири бири-бирига туташ, бири-бирига ўхшаш. Ҳаммаси болали-чақали бўлиб кетишган, мамлакатимизнинг турли бурчакларида истиқомат қилишадн. Болаларимдан саккизтаси Совет Армияси сафида хизмат бурчини ўтаб қайтди.

Ўзимнинг ҳам олтита фарзандим бор. Асранди болаларимни ва уларнинг ўғил-қизларини қўшиб ҳисобласак, оиламиз аъзоларининг сони саксон бештага етади. Одамлар онамга ҳазиллашиб «саксон беш ёшли Манғит момо» Ўзбекистондаги энг «бой» момолардан бири дейишади.

Ҳамид ака шундай деди-да, менга бешта папка узатди. Бу папкаларга болалари йўллаган хатлар ва Самадов номига мамлакатимизнинг турли бурчакларидан келган мактублар тикиб қўйилган.

— Ўн беш боланинг ҳаммаси балоғатга етгач, худди қуш каби қар томонга учиб кетишди,— деди у кулиб.— Уларнинг тақдири қандай бўлганлиги мана шу хатларда айтилган. Ҳа, ўз тақдирлари ҳақида ўзлари ёзиб юборишган. Бир сидра кўз югуртиринг-а! Қизиқ гаплар бор... Сизга керак бўлади, деб кеча уйдаи олиб келтирдим.

...Папкаларни титкилайман, хатларни, телеграммаларни варақлайман. Ҳамид ака айтганидек, жуда қизиқ ва ажойиб гапларни ўқийман, Ҳамид Самадов тарбия-

лаб вояга етказган ўн беш боланинг ҳаёт йўли, тақдири кўз ўнгимда намоён бўлади.

Ҳу, ўша қирқ тўртинчи йил қишида ярим оч-яланғоч, қор устида «нон-нон» дея нола чекиб ётган Қўчқорни энди ҳақиқий баҳодир дейишади. Уни кўрганимда бургутмисол бир паҳлавон билан учрашгандай бўлдим. У ҳаётидан, Ҳамид акадан, Мағит момодан бир умр миннатдорчилигини сўз билан ифодалаш қийинлигини айтиб, севинч ёшларини яшира олмади. Уруш тамом бўлгач, орадан ўн йил ўтиб Қўчқор синглиси Норбувини топиб олди. Ўн саккиз ёшида Совет Армияси сафига чақирилди. Ҳарбий бурчини ҳалол ўтаб, яна Каттақўрғон шаҳрига — Ҳамид аканикига қайтди. Самад бобо ўргатган касбини тарк этмади. Ҳозир ҳам гишт терувчи бўлиб ишлайди. Тўртта фарзанди бор, бири-биридан гўзал, одобли.

Арслоннинг ҳам тақдири Қўчқорникига ўхшаш. Унинг иккита боласи бор. Арслон Совет Армияси сафида хизмат бурчини бажо келтиргач, Ҳамид аканикига йўл олди. Тағин кам бўлмади, уни қучоқ очиб кутиб олишди, ўқитишди. Шу кунларда Каттақўрғон шаҳар касалхонасида электр-пайвандчи бўлиб ишлайди. Рафиқаси шу ерда медицина ҳамшираси. Арслон ўз оиласи билан бирга Ҳамид аканикида туради.

Ҳамид ака номига келган турли-туман хатларни ўқиётиб, ғалати бир мактубга кўзим тушди. Қуйида шу хатнинг қисқача мазмунини келтираман:

«Миллатим — тожик. Ҳамид ака мени қабристондан топиб, уйига олиб келган. Ҳа, ўлим чангалдан юлиб олиб келган. Кам бўлмадим. Ўн олти ёшимда Каттақўрғон сув омборида Ҳамид ака ва бошқалар билан бирга ишладим, новвойга шогирд тушдим. Сўнгра Совет Армияси сафига чақиришди. Ватан олдидаги бурчимни адо этиб, яна Ҳамид аканикига қайтдим. Орадан ўн саккиз йил ўтгач, акам — Нисоз Қурбонов мени излаб топди. Ака-ука биргалашиб онам билан опамни қидира бошла-

дик. Ўн тўққиз йил деганда онамни, йигирма олти йил деганда онамни топишга муяссар бўлдик. Онам шу йиллар ичида йиғлайвериб, кўзи ожиз бўлиб қолибди. Тагин иккинчи отам — Ҳамид Самадов ёрдамга келди, бисотида борини биз билан бирга баҳам кўрди. Шундай олижаноб, иссонпарвар кишиларни упутиб бўладими, дейсиз?! Мен у кишини ҳақли равишда ота дейман.

Ҳозир Яккабоғ районидаги Энгельс номли колхозда механизатор бўлиб ишляпман. Беш боланинг отасиман.

Нурмаҳаммад САМАДОВ.»

Шу хатни ўқиб турганимда навқирон йигит келиб қолди.

— Кел, ўғлим, қани буёққа ўт!— таклиф этди Ҳамид ака,— меҳмон билан кўришдингми?

Бояги йигит ўзини Данат Александрович деб танитди. У ҳам дам олгани желган экан.

Узоқ суҳбатлашдик. Данат Клеников кўп миллатли катта онлада камол топганлиги, Ҳамид ака ва унинг онаси — Манғит момо билан отаси — Самад бободап беҳад миннатдор эканлигини айтди.

— Ҳамид ака билан Самад бобо мени ва мен каби яна ўн тўрт болани иссиқ бағрига олди,— деди у тўлқинлашиб.— Фақат шулар туфайли ҳаётда тўғри йўл топдик. Ҳа, тўғриликини, ҳалолликини, одамшавандаликини шу хонадонда ўргандик.

Данат даставвал Каттақўрғон ёғ-мой комбинатида слесарга шогирд тушди. Армия ёшига етгач, хизматини адо этиб келди. Коммунистик партия сафига кирди. Ишлаб юрган пайтида Бутуниттифоқ озиқ-овқат саноати институтини сиртдан тамомлади. Партия Данат Александровичга катта ишонч билдириб, Каттақўрғондагп «Хлопкомаш» заводига бош инженер қилиб юборди. Бу ишончнин у шараф билан оқляпти.

Сурагда: Данат Александрович Клепиков (олдинги қаторда ўнгдан биринчи) ўз оила аъзолари орасида.

Хатларга кўз югуртираман: Мана, Рашид ўзи ҳақида бундай дебди: Отам — Салим Сандов гражданлар урушида бўлинимага командирлик қилган. Босмачиларга қарши курашган. 1941 йили Улуғ Ватан урушига кетган. Қирқ тўртинчи йилда ҳалок бўлган. Мен ота-онамдан жуда ёш қолганман. Ҳамидака кўлида тарбия топдим. Уй-жойли, бола-чақалик бўлдим. Қасбим ўзимга ёқади — дурадгорман.

Ҳа, ҳар бир касбнинг, ҳунарнинг ўз гашти, завқ-шавқи бор. Ҳамид аканинг болаларидан — Суниат Катта-

қўрғон районидаги «Правда» колхозининг қурилиш бригадасида бинокор бўлиб ишлайди. Мирали билан Карим эса — илғор ишчилардан. Белорус Женя — хизматчи, татар Керим — транспортчи. Мурод — донгдор ёишт терувчи, Намхон билан Сафаргул — уй бекалари. Хуллас, ҳаётда ҳар бирининг ўз ўрни, ўз бурчи бор.

* * *

Биз Ҳамид ака билан дам олиш уйида ажралишиб кетдик. У тагин икки кун дам олиши керак эди. Шунинг учун ўша ерда қолди. Биз Тошкентга қайтадиган бўлдик.

— Билмадим, қолган икки кунни қандай ўтказаман, сизга жуда ўрганиб қолувдим,— деди Ҳамид ака.— Лекин, уруш йилларини қандай унутмаган бўлсам, бу учрашувимизни ҳам бир умр эсдан чиқармайман. Фронтидан қайтгач, ўн беш болани тарбияга олдим, сизларга ўхшаш дўстларим қўлтиғимдан кўтаришди, далда беришди, қўлларидан келган ёрдамини аяшмади. Тагин бахтимни топдим. Санобарга уйландим. Бола-чақалик бўлдик. Фақат бир нарсамни йўқотганман, уни энди тополмасман. Майли, бир қўлим заиф деб ўкинмайман. Умримнинг охиригача қуролдош дўстларимни унутмасликка, уруш оловини ёқадиган ҳар қандай газанданинг адабини беришга олт ичганман. Бир қўли ишламас экан, заиф экан, деб ўйламанг. Ҳали ҳам қўлимдан кўп ишлар келади...

Ҳамид ака бирпас сукут сақлаб қолди. Сўнгга менга қараб турди-да, яна икки оғиз гап қотди:

— Менинг ўрнимда бошқа киши бўлганда ҳам худди шундай қиларди. Илтимос, бирор нарса ёзганда жудаям ошириб юбормасангиз. Ахир, мен ҳам миллионларча қуролдошларим қатори, олижаноб совет кишилари сингари Ватан олдидаги муқаддас бурчимни бажардим, холос. Каттақўрғонга ҳам бир айланиб боринг. Гапирадиган гап кўп ҳали. Борасиз, хўпми?

...Яқинда «Правда» ва «Известия» газеталарида Ҳамид ака тўғрисида ажойиб лавҳани ўқиб қолдим. Сўнг-ра «Совет Ўзбекистони» газетасида ҳам унинг ҳақида «Самарқандда шундай киши бор» сарлавҳали лавҳа босилди. Яна Ҳамид ака ҳузурига йўл олдим. Бир ҳафта бафуржа гаплашдик, бола-чақалари билан учрашдик. Шундан кейин қўлимдан келгунча бир китоб ёзиб, ҳурматли китобхонларга тақдим этгим келди.

МУНДАРИЖА

Қайнарбулоқ	3	Биринчи ўғил	53
Москва оstonаларида	6	Одамдан яхши ном қол- син	60
Ажал ва қўшиқ	13	Тўрт халта кепак тарихи	75
Тимофей тоғанинг туши	21	Келин келган кун	80
Шакен оға фожиаси	28	Ифвогар ким	85
Махсус топшириқ	38	Туташ тақдирлар	90
Днепр тўлқинларида	48		

На узбекском языке

САМАД КАДИРОВ

ДОБРОЕ ИМЯ ЧЕЛОВЕКА

Издательство «Еш гвардия», Ташкент — 1975 г.

Редактор Н. Умаров
Рассом Н. Вахитов
Расмлар редактори Қ. Алиев
Техн. редактор Л. Альберт
Корректор М. Ортиқова

Теришга берилди 9/VI-1975 й. Босишга рухсат этилди 19/VIII-1975 й.
Формати 70×108^{1/32}. Ҳозор № 1. Босма листи 3,0. Шартли босма
листи 4,2. Нашр. листи 4,22. Тиражи 30000. Р-11309.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш гвардия» нашриёти,
Тошкент, 700129. Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 72—75. Баҳоси 14 т.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети нашриёти босмаҳонаси,
Тошкент, «Правда Востока» кўчаси, 26. Заказ № 3044.